

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

PROVOZNĚ EKONOMICKÁ FAKULTA

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Hospodářská obnova Evropy po 2. světové válce

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Ing. Ladislav Tajovský Ph. D.

Autor: Hana Rákosníková

©, 2004 / 2005

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářskou práci na téma „Hospodářská obnova Evropy po 2. světové válce“ jsem vypracovala samostatně.

Použitou literaturu a podkladové materiály uvádím v přiloženém seznamu literatury.

V Praze dne 16. června 2005

Podpis

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu práce PhDr. Ing. Ladislavovi Tajovskému, Ph. D., za trpělivost, povzbuzování, dodávání odvahy a za to, že mi věřil více, nežli já sama sobě.

Dále děkuji své rodině, která si našla čas a celou práci si přečetla. A kamarádovi Petrovi Letoštiakovi, který mi pomohl s tabulkami.

Děkuji vám všem

1. Úvod	1
2. Cíl práce a metodika	4
3. Literární rešerše	5
4. Mocenské a ekonomické důsledky 2. světové války	7
4.1. Diplomatická akce během války	7
4.1.1. Spojenectví	7
4.2. Formování antihitlerovské koalice	9
4.3. Teheránská konference	10
4.4. Přípravy založení OSN	12
4.5. Jaltská konference	12
4.6. Základy poválečného uspořádání světa	14
4.6.1. Postupimská konference	15
4.6.2. Vznik Organizace spojených národů	16
4.6.3. Brettonwoodský systém	17
4.6.4. Všeobecná dohoda o clech a obchodu	19
4.7. Sovětský svaz světovou velmocí	20
5. Počátky studené války	22
5.1. Názory na příčiny vzniku studené války	22
5.2. Počátky studené války	24
5.3. Trumanova doktrína	28
5.4. Německá otázka	30
6. Hospodářská obnova Evropy do roku 1947	35
6.1. Problémy poválečné obnovy	35
6.2. Hospodářská situace evropských zemí po druhé světové válce	40
6.3. UNRRA	42
6.3.1. Poslání organizace UNRRA	43
6.3.2. Statut UNRRA	44
6.3.3. UNRRA	45
7. Marshallův plán a rozdělení Evropy	48
7.1. Marshallův plán	48
7.2. OEEC (Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci)	51
7.3. Evropská bezpečnost	53
7.4. Vznik Severoatlantické aliance	53
7.5. Korejská válka	54
7.6. Rada Evropy	55
7.7. První projekty integrace	56
7.8. Sovětizace východní Evropy	57
8. Závěr	59
9. Seznam literatury	60
10. Přílohy:	62
1. Dodávky některých artiklů zemím Britského společenství jako podíl	62
2. Rozdělení Marshallova plánu	62
3. Výdaje na obranu některých západních zemí (v % HDP)	63
4. Ukazatel vzrůstu celkového západoevropského vývozu	63
5. Ukazatel zemědělské produkce v západní Evropě, 1946-1950 (1934/38 = 100)	64
6. Ukazatel úrovně (hladiny) průmyslové produkce v Evropě (1938 =100)	64
7. Ukazatel průmyslové produkce v Západním Německu, 1947-51 (1936 =100)	65

1. Úvod

Druhá světová válka byla nejničivější ze všech válek v dějinách.

Byla to skutečně globální válka, která se přímo nebo nepřímo dotkla života obyvatel všech kontinentů a téměř všech světových regionů. Ve 2. světové válce se armády pohybovaly na zemi, ve vzduchu i na moři. Letecká válka byla v 1. světové válce jen okrajovým jevem, ale ve 2. světové válce její síla vzrostla. Daleko důležitější roli sehrály i námořní operace a zvláště nasazení námořního letectva. Technologie postavená na vědeckých základech vyprodukovala mnoho nových speciálních obranných i útočných zbraní počínaje radarem až po rakety a bomby, trysková letadla a atomové zbraně. Nový význam získaly hospodářské a zejména průmyslové kapacity válčících stran. Nejmocnější tajnou zbraní vítězů se stala obrovská výrobní kapacita americké ekonomiky.

Finanční náklady na válku byly střízlivě odhadnuty na více než 1 trilion dolarů (v běžných cenách) vynaložených na přímé vojenské výdaje. Toto číslo nezahrnuje hodnotu škod na majetku, které nebyly přesně odhadnuty, ale určitě byly mnohem vyšší. Nezahrnuje ani úroky z veřejných válečných dluhů, důchody veteránům války, ani nejhroznější cenu, kterou nelze vyjádřit v penězích – hodnotu ztracených nebo zmrzačených životů civilistů i vojáků.

Hrubý odhad obětí války uvádí přibližně 15 milionů v západní Evropě (6 milionů vojenských a více než 8 milionů civilních) včetně 4,5 – 6 milionů Židů zavražděných nacisty. Mnohem více lidí utrpělo zranění, přišlo o střechu nad hlavou a zemřelo od hladu nebo nemocí z podvýživy. Odhaduje se, že v Rusku zemřelo více než 20 milionů lidí, z toho více než polovina civilistů. V nepřátelských akcích a válkou vyvolaném hladomoru a epidemiích zemřelo v Číně více než 2 miliony vojáků a přesně neurčený počet civilního obyvatelstva. Japonsko ztratilo více než 1,5 milionů vojáků a miliony civilistů, z toho více než 100 000 zemřelo na přímé následky svržení atomových bomb na Hirošimu a Nagasaki. Další japonská města byla ovšem stejně zničena konvenčními bombami.

Letectvo USA se chlubilo strategickým bombardováním vojenských a průmyslových cílů, ovšem průzkum strategického bombardování Německa provedený po válce odhalil, že úplně bylo zničeno jen 10% průmyslových závodů, ale více na 40% civilních obytných

domů. V červnu 1943 bylo na Hamburk svrženo kolem 9 000 tun bomb a město bylo prakticky srovnáno se zemí. Ke konci války byly stejně postiženy Drážďany, kde zahynul neznámý počet lidí. Podobný osud potkal mnoho dalších měst na obou stranách – např. Coventry v Anglii a Rotterdam v Holandsku. Leningrad byl v podstatě zničen dělostřelectvem, ale nikdy se nevzdal.

Lákavým cílem útoků se stala dopravní zařízení, zvláště železnice, přístavy, doky a loděnice. Zničeny byly všechny mosty na Loiře, která odděluje severní a jižní Francii, a stejně dopadly i mosty přes Rýn až na slavný remagenský most, přes který spojenecká armáda pronikla do Německa.

Na konci války byly ekonomické vyhlídky Evropy dosti bezútěšné. Průmyslová a zemědělská produkce nedosáhla v r. 1945 ani poloviny produkce z roku 1938. Kromě škod na majetku a lidských obětí byly miliony lidí odtrženy od svých rodin a domovů a další miliony hladověly. Ke všemu byl těžce poškozen institucionální rámec ekonomiky. Bylo jasné, že rekonstrukce nebude lehká.¹

Asi nejtrvalejším důsledkem druhé světové války v Evropě bylo rozdělení kontinentu do dvou mocenských bloků, které postupem času zasahovaly svým vlivem i mimo Evropu a vytvářely tak situaci označovanou pojmem bipolarita nebo bipolární svět. Na počátku této situace Sovětský svaz, jedna z vítězných velmocí protihitlerovské koalice, vytvořil kolem své západní hranice pásma zemí, které v dalších letech s jeho přispěním procházely velmi specifickou vnitřní transformací, přibližující tyto země více či méně sovětskému systému.

Počínaje rokem 1944 vstupovala sovětská vojska na území jiných států a na jaře 1945 byla Moskva vojensky přítomná, kontrolovala nebo alespoň ovlivňovala vývoj v oblasti, jejíž západní hranice běžela od Finska přes Německo, Československo, Rakousko a Jugoslávii až po Řecko, Turecko i Írán. Německá expanze a její následné zhroucení tak otevřely Stalinovi cestu do Evropy.²

Od prvních měsíců roku 1944 začala sovětská vojska vstupovat na území států středovýchodní Evropy a v létě 1944 byla již v Bulharsku, Maďarsku a Rumunsku, čili na území bývalých spojenců Osy. Rudá armáda však pronikla také do Polska a na podzim

¹ CAMERON, R., *Stručné ekonomické dějiny*, Victoria Publishing,a.s., Praha 1996, s. 423-424

² VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., *Východ vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Praha 2000, s. 25

1944 i do Československa. V první skupině zemí působila jako armáda okupační, ve druhých jako spojenecká, osvobozenecká, všude ale sledující základní cíl: převzetí kontroly nad situací s pomocí místních komunistických stran.

Právě sovětská diplomacie a vojenské renomé Sovětského svazu představovaly další důležitý faktor vývoje v Evropě, rozpadající se na dva světy. Tam, kde byl sovětský faktor jako celek slabý, komunisté vedli marný boj o moc (Francie a Itálie) nebo, se sovětským souhlasem, byli poraženi i přes svou počáteční převahu (Řecko). Tam, kde byl sovětský zájem zajištěn loajalitou nekomunistických stran, se komunisté bez ohledu na svou vstupní pozici nakonec neprosadili jako politický hegemon (Finsko).³

³ VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., Východ vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, Praha 2000, s. 51-52

2. Cíl práce a metodika

Cílem bakalářské práce je popsat, jakým způsobem probíhala hospodářská obnova Evropy po 2. světové válce.

Vyhlídky Evropy bezprostředně po válce byly dosti bezútěšné. Průmyslová a zemědělská produkce nedosáhla v roce 1945 ani poloviny produkce z roku 1938.

Milióny lidí byly odtrženy od svých rodin a domovů a další milióny hladověly.⁴

Díličními cíly je objasnit, jak během války došlo ke spojení tří značně rozlišných velmocí, jak tyto velmoci rozhodli a následně naložili s poraženým Německem, co bylo základem poválečného uspořádání světa, odkud přicházela pomoc a proč došlo k rozdělení kontinentu na dva protichůdné mocenské bloky.

Při získávání informací a jejich následném zpracování bylo použito následujících metod a technik. Informace byly získány z různých literárních zdrojů. Uvedené informace byly ze zdrojů opsány.

Pro znázornění výsledků hospodářské obnovy byly užity tabulky.

⁴ CAMERON, R., Stručné ekonomické dějiny, Victoria Publishing,a.s., Praha 1996, s. 423-424

3. Literární rešerše

Druhá světová válka byla nejničivější ze všech válek v dějinách. Přímo nebo nepřímo se dotkla života obyvatel všech kontinentů a téměř všech světových regionů.⁵ Asi nejtrvalejším důsledkem druhé světové války v Evropě bylo rozdělení kontinentu do dvou mocenských bloků, které postupem času zasahovaly svým vlivem i mimo Evropu a vytvářely tak situaci označovanou pojmem bipolarita nebo bipolární svět.⁶

Na konci války byly ekonomické vyhlídky Evropy dosti bezútěšné. Kromě škod na majetku a lidských obětí byly miliony lidí odtrženy od svých rodin a domovů a další miliony hladověly. Bylo jasné, že rekonstrukce nebude lehká.⁷

Již během války jednaly o poválečném uspořádání světa konference Velké trojky, kterou tvořili nejvyšší představitelé hlavních válčících států protihitlerovské koalice: předseda vlády SSSR Josif Vissarionovič Stalin, prezident USA Franklin Delano Roosevelt a předseda vlády Velké Británie Winston Spencer Churchill.⁸ Základem poválečného uspořádání světa se staly závěry jaltské a postupimské konference, vznik Organizace spojených národů a v neposlední řadě vytvoření mezinárodního měnového a obchodního pořádku v podobě tzv. brettonwoodského systému. Jedním z nejdůležitějších výsledků konference se stala dohoda o požadavku „bezpodmínečné kapitulace“ protivníka. Velká trojka přijala zásady jak naložit s poraženým Německem, jak bude Německo rozděleno na okupační zóny, přednesla návrh na výši reparací.⁹

Studená válka byla mocenským konfliktem mezi demokratickým společenstvím, soustředěným kolem Spojených států, a východním blokem v čele se Sovětským svazem. Studená válka vznikla především jako konflikt o Evropu, byla v pravém smyslu konfliktem globálním, který víceméně zasáhl všechny oblasti světa. Nezanedbatelným momentem studené války byla rovněž skutečnost, že šlo i o soutěž dvou odlišných hospodářských modelů – tržní ekonomiky na jedné straně a plánovaného hospodářství na straně druhé.¹⁰ Dále to byla německá otázka, která se stala jedním z nejdůležitějších zdrojů narůstajícího

napětí mezi Sovětským svazem a jeho válečnými spojenci.¹¹ USA se ujaly vedoucí rola, aby zabránily dalšímu rozšiřování komunistické moci tzv. Trumanovou doktrínou.¹²

Ještě za války se začalo uvažovat o tom, jak pomoci zemím válkou a nacistickou okupací těžce postiženým. Západní spojenci se dohodli, že poskytnou nezbytnou pomoc zemím zpustošeným válečnými operacemi. Nešlo jen o odvrácení hladu a nouze. Ale také poskytnutí prostředků pro oživení a obnovu hospodářského života. Tak se zrodila UNRRA.¹³

Za situace zvyšujícího se napětí mezi bývalými spojenci se jedním z nejdůležitějších úkolů stalo urychlení hospodářské obnovy západoevropských států, jimž vážná ekonomická úskalí poválečné rekonstrukce bránila v politické stabilizaci. A bezpečnost západoevropských zemí nebyla zajištěna žádnou obrannou strukturou. Tak vznikla nabídka americké hospodářské pomoci evropským státům, kterou přednesl Georgen Marshall na Harvardské univerzitě 5. června 1947, tzv. Marshallův plán. Jako nástroj realizace programu evropské obnovy, v rámci Marshallova plánu vznikla Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci (OEEC).

Británie začala organizovat přípravy založení evropské organizace, která měla posílit evropskou bezpečnost. Objevují se první kroky směřující k evropské integraci.¹⁴

Na druhé straně východní Evropa procházela velmi specifickou vnitřní transformací, přibližující země sovětskému systému, tzv. proces sovětizace.¹⁵

Akce UNRRA a Marshallův plán představují dva důležité mezníky v prvních poválečných letech.¹⁶ Evropská hospodářství se uzdravila nejen ze škod napáchaných druhou světovou válkou, ale definitivně také z hospodářské krize přelomu 20. a 30. let. Východní Evropa na nátlak SSSR výpomoc odmítla. Ekonomika v zemích východního bloku po válce stagnovala, nerozvíjela se a snížila se životní úroveň.

5, 7 CAMERON, R., Stručné ekonomické dějiny, Victoria Publishing,a.s., Praha 1996

6, 8, 11, 15 VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., Východ vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, Praha 2000

9, 12, 14 PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J., Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995

10 LUŇÁK, P., Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997

4. Mocenské a ekonomické důsledky 2. světové války

4.1. Diplomatická akce během války

4.1.1. Spojenectví

Úzké spojenectví mezi anglosaskými velmocemi, Spojenými státy americkými a Spojeným královstvím Velké Británie a Severního Irska, bylo navázáno ještě před japonským útokem v Tichomoří a vstupem Washingtonu do války. Po celou světovou válku mohly tyto dvě země sloužit jako příklad válečných spojenců. Jejich vzájemná spolupráce probíhala prakticky ve všech oblastech od diplomacie a vojenské spolupráce, přes úzké hospodářské kontakty, až po koordinaci vědeckého výzkumu (radiolokace, štěpení atomového jádra apod.). Přes jednotu postupu, již obě země udržovaly po celou dobu války, však mezi nimi existovala celá řada rozporů (zejm. v názorech na britské impérium, na mezinárodní ekonomické vztahy i na strategické otázky válečných operací aj.). Nesymetričnost vzájemného vztahu daná závislostí Británie na americké hospodářské pomoci se v průběhu války prohlubovala. Byla to tudíž většinou americká stanoviska, jež převážila v politických rozhodnutích týkajících se vedení války i poválečného uspořádání. Spojenectví Spojených států a Velké Británie se před světem prezentovalo zvláště na setkáních nejvyšších představitelů, Roosevelta a Churchilla.¹⁷

Stalin usiloval o potvrzení dominantní role Sovětského svazu ve státech střední a jihovýchodní Evropy. Pozdější postup sovětské armády na západ výrazně posílil vyjednávací pozice Sovětského svazu, který uvedené země plně kontroloval a bez ohledu na západní spojence v nich mohl uskutečňovat vlastní politiku.

O poválečném uspořádání světa jednaly ještě během války konference Velké trojky, kterou tvořili nejvyšší představitelé hlavních válčících států protihitlerovské koalice: generální tajemník ÚV Všesvazové komunistické strany (bolševiků) a předseda vlády SSSR Josif Vissarionovič Stalin, prezident USA Franklin Delano Roosevelt a předseda vlády Velké Británie Winston Spencer Churchill.¹⁸

¹⁷ PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J., Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995, s. 15-16

¹⁸ VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., Vývoj vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, Praha 2000, s. 55

Jedním z nejdůležitějších výsledků konference v Casablance 14.-24. ledna 1943 se stala dohoda o požadavku „bezpodmínečné kapitulace“ protivníka, jenž byl poté nadále předkládán při všech diplomatických jednáních.

Poslední dvoustranné setkání Churchilla a Roosevelta se uskutečnilo podruhé v Quebecu (11.-16. září 1944) a bylo zaměřeno převážně na řešení poválečného vývoje v Německu. Americký ministr financí Henry Morgenthau vypracoval plán požadující zásadní redukci německého průmyslového potenciálu a orientaci německé ekonomiky na tradiční zemědělskou výrobu, což mělo zabránit Německu v novém vyzbrojení. Tento tzv. Morgenthaův plán byl Rooseveltem postupně v tichosti opuštěn, neboť neměl podporu ani Kongresu, ani Stalina, který očekával po válce německé reparace, ani Churchilla, který s ním souhlasil pouze za podmínky, že USA budou i po skončení války Británii poskytovat ekonomickou pomoc.

Churchill a Roosevelt se také dohodli na vymezení amerického, britského a sovětského okupačního pásma v Německu.¹⁹

O rozdělení Německa se vážně neuvažovalo neboť: „Vítězné velmoci by na sebe rozdělením Německa uvalily obtížný a nekonečný úkol nedovolit spolupráci mezi německými státy a čelit nacionalistickému úsilí o znovusjednocení“. Zdůrazněna byla rovněž zásada spravovat Německo jako jeden ekonomický celek za spolupráce všech okupačních velmocí. Toto ustanovení vycházelo z obavy hospodářského kolapsu západních okupačních zón, které závisely na dovozu potravin ze sovětské, převážně zemědělské zóny. Třebaže bylo rozdělení Německa odmítnuto, způsob jeho správy k němu v podstatě směřoval.²⁰

Přes nesporné úspěchy Spojenců, které nakonec vedly k vítězství ve válce a rámcové dohodě o poválečném uspořádání světa, došlo v roce 1942 k rozporům mezi Sovětským svazem a kuomintangskou Čínou a o rok později mezi Sovětským svazem a polskou exilovou vládou v Londýně. I když se sovětsko-čínské rozpory podařilo do konce války urovnat, střet sovětské a polské exilové vlády se stal neřešitelným. V září 1939 se SSSR

¹⁹ PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J., Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995, s. 16-17

²⁰ LUŇÁK, P., Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997, s. 62

podílel na likvidaci Polska a téměř dva roky prováděl deportace polského obyvatelstva a genocidu civilní i vojenské inteligence. Přes smlouvu o přátelství, podepsanou v Moskvě 4. prosince 1941, nedošlo k ukončení animozity mezi oběma zeměmi a otevřený konflikt vypukl v dubnu 1943, kdy Němci zveřejnili nález hromadných hrobů polských důstojníků v Katyni. Dvojí metr všech států Spojených národů, kdy Sovětům byly promíjeny tytéž činy, za které bylo Německo či Japonsko odsuzováno, umožnil Moskvě politickou likvidaci polské exilové vlády a zabránil jejímu návratu do vlasti.²¹

4.2. Formování antihitlerovské koalice

Stále rostoucí počet členů koalice si vynutil přijetí obecných zásad spojeneckého bloku. Ve Washingtonu podepsali 1. ledna 1942 zástupci dvaceti šesti států (či exilových vlád okupovaných zemí) Deklaraci spojených národů, již se zavázaly k vynaložení všech sil na porážku protivníků a odmítly uzavření separátního míru s kterýmkoli z nepřátelských států. Úzké formy spolupráce mezi Spojenci existovaly od počátku války v Británii, pod jejímž vojenským velením se postupně ocitly všechny ozbrojené síly exilových evropských vlád. Nejdůležitější však byla pro Spojence koordinace vojenských akcí mezi Spojenými státy a Británií na jedné a Sovětským svazem na druhé straně. Sovětský státní a stranický představitel (předseda Rady lidových komisařů SSSR a generální tajemník VKS/b/) Josif Visarionovič Stalin byl ochoten hodnotit jakékoli spojení pouze z hlediska sovětských zájmů a po spojencích požadoval podřízení všech aktivit ve prospěch Moskvy. Přes smlouvu s Velkou Británií z července 1941 a přes materiální pomoc, která právě začala přicházet. Sovětský svaz ještě na podzim 1941 vedl pomocí bulharského prostřednictví sondáž ohledně uzavření separátního míru s Německem. Po podpisu Deklarace spojených národů sice další pokusy o kontakt s Berlínem ustaly, avšak Moskva se prohlásila za hlavní zemi vedoucí válku s Německem.

V květnu a červnu 1942 pokračovala vzájemná jednání tří nejvýznamnějších zemí koalice, mezi Sovětským svazem a Velkou Británií byla 26. května 1942 podepsána smlouva o spojení ve válce a o spolupráci a vzájemné pomoci po jejím skončení, která

²¹ PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J., Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995, s. 19

byla 11. června 1942 doplněna sovětsko-americkou dohodou o vedení války proti agresi. Sovětský svaz získal, za podmínek amerického zákona o půjčce a pronájmu, přístup k moderním technologiím, strojním zařízením a nejmodernějším zbraním. Díky této pomoci, hlavně v oblasti logistiky (sovětské těžké dělostřelectvo bylo mobilní zásluhou amerických automobilů, americké konzervované potraviny, zvláště maso, tvořily základ jídelníčku sovětských vojáků apod.), se mohla sovětská ekonomika zaměřit na výrobu nejdůležitějších zbraní, a tím zabezpečit postupný růst bojové síly sovětských vojsk.²²

4.3. Teheránská konference

První setkání tzv. velké trojky Churchill – Roosevelt – Stalin, se uskutečnilo od 28. listopadu do 1. prosince 1943 v íránském Teheránu. Prodiskutována byla problematika poválečného uspořádání poraženého Německa. Prezident Roosevelt navrhl rozčlenění země na pět států, což Churchill podpořil a doplnil představou o vzniku konfederace v oblasti jihovýchodní Evropy, která by se (po rozčlenění Německa) mohla stát vyvažujícím faktorem evropské politické konstelace. Proti tomuto návrhu se Stalin postavil, trval na zachování nezávislosti Maďarska a Rakouska, které by konzervovalo předválečné rozdělení střední a jihovýchodní Evropy, a tím umožnilo snadnější pronikání sovětského vlivu. Ke střetu mezi Stalinem a Churchillem došlo také v polské otázce, neboť sovětský představitel požadoval zachování západní hranice SSSR z června 1941 a navíc část Východního Pruska. Zároveň nabídl možnost rozšíření Polska na úkor Německa na západ až k řece Odře. Tato představa byla všemi stranami nakonec akceptována jako možný kompromis, kterým však byla fakticky ospravedlněna sovětská agrese ze září 1939.²³

Stalin na oplátku vyšel vstříc Rooseveltově snu o „novém světovém řádu“ a souhlasil s vytvořením celosvětové univerzální organizace, pozdější Organizace spojených národů (OSN), která měla zajišťovat mír. Přislíbil mu také, že Sovětský svaz po porážce Německa vstoupí do války i proti Japonsku.²⁴

²² PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J., Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995, s. 19

²³ CHURCHILL, Winston Leonard S., Druhá světová válka: 5 díl, Kruh se uzavírá, Praha Lidové noviny 1995, s.423-425

²⁴ VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., Vývoj vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, Praha 2000, s. 55

Dalším z výsledků konference se stala dohoda o vytvoření Rady ministrů zahraničí a Evropské poradní komise (zahájila činnost 1.ledna 1944 v Londýně), složené z velvyslanců tří spojeneckých velmocí, k nimž se v listopadu 1944 připojil i francouzský zástupce.

Závěrečným dokumentem prvního jednání velké trojky se stala Deklarace tří států z 1.prosince 1943, v níž byla vyjádřena snaha o poválečnou spolupráci při úkolech ležících před Spojenými národy ohledně uzavření a udržení míru a rozhodné úsilí při porážce Německa.²⁵

Hlavním proponentem světového řádu byly Spojené státy, Roosevelt navíc na sklonku roku 1944 znovu potvrdil Churchillovi, že vrátí „americká vojska domů, jakmile to dopravní možnosti dovolí“. Britský premiér se snažil zachránit, co se dá, aniž by si dělal přílišné iluze o možnosti přesvědčit Stalina, aby rezignoval na svůj rozhodující vliv ve východní Evropě. Z Churchillova pohledu bylo proto lepší dohodnout se především na pravidlech hry bez vizí, které britský premiér považoval za iluzorní. Během jednání se sovětským vůdcem v Moskvě v říjnu 1944 proto navrhl praktické rozdělení sfér vlivu na Balkáně. Podle této proslulé dohody, připomínající poněkud handlování s koňmi, měl Sovětský svaz získat 90% vlivu v Rumunsku a 90 % v Bulharsku, Velká Británie a USA 90 % vlivu v Řecku a 75 % v Maďarsku. V Jugoslávii měl být vliv Západu a Východu 50:50.²⁶

Tzv. procentová dohoda mezi Churchillem a Stalinem bývá často přeceňována či neadekvátně hodnocena jako počátek rozdělení Balkánu a jeho komunizace. Je nutné podotknout, že sféry vlivu navrhované britským premiérem a akceptované sovětským vůdcem byly mnohem více chápány jako bezpečnostní zóny. Touto dohodou Churchill nedal Stalinovi volnou ruku k sovětizaci Balkánu a Stalin v této době nic takového neměl v úmyslu.²⁷

²⁵ CHURCHILL, Winston Leonard S., Druhá světová válka: 5 díl, Kruh se uzavírá, Praha Lidové noviny 1995, s.423-425

²⁶ LUŇÁK, P., Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997, s. 48

²⁷ VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., Vývoj vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, Praha 2000,s. 56

4.4. Přípravy založení OSN

Přípravné práce na vytvoření poválečné celosvětové organizace proběhly v srpnu až září 1944 v Dumbarton Oaks nedaleko Washingtonu za účasti amerického státního tajemníka Cordella Hulla, britského náměstka ministra zahraničí Alexandera Cadogana a sovětského velvyslance v USA Andreje Gromyky a zástupce Číny. Na jednáních bylo dosaženo dohody o vytvoření celosvětové organizace, stanoveny její zásady a cíle, základní práva a povinnosti jednotlivých členů a základní stálé orgány – všeobecné zasedání všech členů, stálý sekretariát, Rada bezpečnosti (v ní výsadní postavení velmocí, pro něž bylo navrženo právo veta vůči všem projednávaným otázkám, v Radě bezpečnosti se počítalo s účastí Francie) a Mezinárodní soudní dvůr. Základní pravomoci a povinnosti těchto orgánů byly uvedeny v závěrečném dokumentu konference, podepsaném 10. října 1944. Zároveň zde byly deklarovány představy mírového řešení politických sporů, odvrácení agresivních akcí a základní principy řešení regionálních problémů. Bylo dosaženo i rámcových dohod o mezinárodní spolupráci v ekonomické a sociální oblasti, které měly v rámci nové celosvětové organizace zabezpečovat její hospodářská rada a sociální rada. K výrazné disonanci došlo pouze po vznesení požadavku Moskvy, která si chtěla ve vznikající organizaci vytvořit pevný blok podporovatelů a požadovala, aby se kromě Sovětského svazu staly členy i jeho jednotlivé svazové republiky, což by jí okamžitě dávalo možnost disponovat šestnácti hlasy. Sovětský zástupce navíc zcela zásadně odmítl možnost omezení práva veta té velmoci, jejíž akce by byly projednávány Radou bezpečnosti. Sovětský svaz se tímto chtěl vyhnout pokoření, jehož se mu dostalo koncem roku 1939, kdy byl pro svou agresi vůči Finsku vyloučen ze Společnosti národů.²⁸

4.5. Jaltská konference

Návrhy na poválečné uspořádání světa byly upřesněny na druhé konferenci velké trojky, jež proběhla od 4. do 13. února 1945 v Jaltě na Krymu.

V době konání ovládala sovětská armáda již velkou většinu východní a jihovýchodní Evropy a stála jen několik desítek kilometrů od Berlína. Jednání byla předznamenána

²⁸ PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J., Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995, s. 21-22

očekávanou brzkou kapitulací Německa, a tak otázka správy poraženého státu byla jedním z hlavních bodů konferenční agendy.

V otázce poválečného uspořádání poraženého Německa byly přijaty pouze obecné zásady. Německo mělo být pro účely okupace rozděleno na okupační zóny (původní návrh na tři okupační zóny byl na konferenci pozměněn na čtyři, když Churchill definitivně prosadil přidělení okupační zóny i Francii). Podle stejného klíče bylo rozděleno jeho hlavní město Berlín. Francie byla rovněž přizvána, aby zaujala místo ve Spojenecké kontrolní radě pro Německo (Kontrolní rada), která se měla stát nejvyšším správním orgánem okupovaného Německa. Bylo rozhodnuto o potrestání hlavních válečných zločinců. Jediná oblast, kde bylo dosaženo relativně podrobné konkrétní dohody byly německé reparace. Měly mít věcný charakter a měly být čerpány v podobě: 1) zabaveného německého majetku (výrobní zařízení, dopravní prostředky, vlastnické podíly v německých společnostech, investice v zahraničí apod.), 2) dodávek ve zboží a 3) „užití německé práce“. Byla ustavena Spojenecká reparační komise se sídlem v Moskvě, která měla vypracovat konkrétní plán na vymáhání reparací. O konečné výši reparací nebylo dosaženo shody, za základ měl být vzat sovětský návrh na 20 miliard dolarů, z nichž polovina měla připadnout Sovětskému svazu.

Základní principy postupu Spojenců vůči zemím osvobozeným od nacistické okupace i vůči bývalým satelitům Německa byly shrnuty v Deklaraci o osvobozené Evropě, v níž se všechny tři velmoci zavazovaly společně napomáhat ustavení demokraticky zvolených vlád v těchto zemích. Deklarace však neobsahovala žádné nástroje a kontrolní mechanismy, které by zajišťovaly její naplnění.

Rozdíl mezi demokratickým a komunistickým chápáním takovýchto voleb však již na jaře 1945 ukázaly události v Polsku, zvláště pak zatčení vůdčí skupiny polského nekomunistického odboje na jaře 1945 a jejich obvinění z protisovětské činnosti.

V otázce polských hranic byl nakonec přijat sovětský požadavek. Polská východní hranice měla být vedena zhruba po Curzonově linii (hraniční linie navržená britským ministrem zahraničí v roce 1920, sledující přibližně etnickou hranici), tj. SSSR si měl ponechat území, která obsadil v září 1939 a Polsko mělo být odškodněno částí německého území na severu a na západě. Definitivní vymezení západní hranice Polska mělo být

učiněno až na mírové konferenci. Sovětská strana stáhla svůj požadavek na účast všech svých svazových republik jako zakládajících členů nové organizace a bylo dosaženo kompromisu zařazením Ukrajiny a Běloruska mezi tyto země.

Součástí jaltských ujednání byla i dohoda o podmínkách, za nichž vstoupí Sovětský svaz do války proti Japonsku. SSSR se zavázal tak učinit dva až tři měsíce po porážce Německa, pokud: 1) bude zachována existence sovětského protektorátu a Mongolské lidové republiky, na jejíž území si činila nárok Čína, 2) budou Sovětskému svazu vrácena území a privilegia ztracená po porážce v rusko-japonské válce z roku 1904 (návrat jižního Sachalinu, zaručení převažujících sovětských zájmů v přístavu Darien a pronájmu námořní základny v Port Arthuru, čínská východní a jihomandžuská železnice budou spravovány čínsko-sovětskou společností se zaručením převahy sovětských zájmů), 3) Sovětskému svazu budou předány Kurilské ostrovy. Tato dohoda byla vyjádřením amerického zájmu na sovětské pomoci ve válce proti Japonsku a byla sjednána mezi Stalinem a Rooseveltem bez vědomí představitelů Číny, na jejíž úkor měl Sovětský svaz většinu požadavků získat. Prezident Roosevelt přislíbil, že souhlas Čankajška zajistí, do té doby měl zůstat obsah dohody tajný.

K rozdělení Evropy, které šlo fakticky proti duchu dokumentů přijatých v Jaltě, došlo až později v souvislosti s konfrontacemi studené války, které jaltské dohody a principy deformovaly a negovaly. Je nutné ovšem připustit, že v době konání Jaltské konference již v hlavních rysech podmínky pro rozdělení světa připraveny byly. Sovětský svaz mocensky ovládal východní a střední Evropu a Roosevelt dal navíc v Jaltě najevo, že ho tato oblast příliš nezajímá. Spojené státy naproti tomu měly eminentní zájem o Evropu západní, včetně Itálie, dále o Japonsko a tichomořské ostrovy, vhodné jako základny pro válečné námořnictvo.²⁹

4.6. Základy poválečného uspořádání světa

Základem poválečného mezinárodního uspořádání se staly závěry jaltské a postupimské konference Velké trojky, vznik Organizace spojených národů a v neposlední řadě

²⁹ PANOCHA, George V., Jalta 1945, Praha 2002

vytvoření mezinárodního měnového a obchodní pořádku v podobě tzv. brettonwoodského systému.

4.6.1. Postupimská konference

Dohody velmocí o uspořádání světa po skončení druhé světové války uzavřené na zasedáních Velké trojky v Teheránu a Jaltě, případně na konferencích ministrů zahraničí spojeneckých velmocí, přešly po bezpodmínečné kapitulaci Německa do fáze realizace. Jejich upřesnění v nových podmínkách a vyřešení zbývajících problémů měla dát poslední konference Velké trojky, jež se konala od 17. července do 2. srpna 1945 v zámečku Cecilienhof v Postupimi u Berlína. Za britskou stranu se jí účastnil Churchill a od 29. července nový premiér Clement Attlee, za sovětskou Stalin a za americkou pak nový prezident Harry Truman. Kromě nich byly členy delegací nejvyšší představitelé resortů zahraničí, obrany a válečného námořnictva všech tří velmocí.³⁰

Jednání se soustředila především na řešení konkrétních problémů spojených s okupací a budoucností Německa.³¹

Cílem spojenecké okupace bylo úplné odzbrojení a demilitarizace Německa, zničení nacistické strany a všech organizací provádějících nacistickou a militaristickou propagandu a zapojení Německa do mírové mezinárodní spolupráce.

V hospodářské oblasti mělo být rovněž přikročeno k decentralizaci, aby byla odstraněna koncentrace ekonomické moci v podobě různých monopolistických sdružení. Válečný potenciál země měl být odstraněn. Byla zakázána výroba letadel a námořních lodí. Ostatní výroba potřebná pro vojenské účely měla být přísně kontrolována a omezena, nadbytečné výrobní kapacity zničeny. Při správě německé ekonomiky měl být upřednostňován rozvoj zemědělství a mírového průmyslu pro domácí spotřebu. Po celou dobu okupace mělo být Německo spravováno jako jeden ekonomický celek.

Vrcholným orgánem správy se stala Spojenecká kontrolní rada pro Německo, jež se zabývala celoněmeckými otázkami. V čele správy každého ze čtyř okupačních pásem stál

³⁰ BRANDES, D., Cesty k vyhnání: 1938-1945, plány a rozhodnutí o transferu Němců z Československa a z Polska, Praha, Prostor 2002, s. 268-272

³¹ VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., Vývoj vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, Praha 2000, s. 60

hlavní velitel (Žukov za SSSR, Eisenhower za USA, Montgomery za Británii a Lattre de Tassigny za Francii). Tyto orgány odpovídaly za naplnění cílů.³²

Bylo rozhodnuto, že reparace, které bude poražené Německo platit Sovětskému svazu, mají být čerpány ze sovětské zóny, SSSR přitom přebíral odpovědnost i za naplnění reparačních nároků Polska. Nároky západních velmocí a ostatních Spojenců měly být uspokojeny ze tří západních zón. SSSR měl navíc získat ze západních zón 10% demontovaného zařízení průmyslových podniků a dalších 15% výměnou za dodávky potravin a základních surovin.³³

Velmoci také stanovily definitivní západní hranici Polska, která vedla po linii řek Odra – Lužická Nisa, přičemž Polsku připadl i přístav Štětín se zázemím. Konference rozhodla o principech odsunu německých menšin z Polska, Československa a Maďarska a zabývala se také přípravou mírových smluv se satelity Německa a dalšími otázkami. Zahraniční politiku Spojenců v poválečném světě měla koordinovat nově vytvořená Rada ministrů zahraničních věcí, která měla také řešit aktuální problémy ve vzájemných vztazích mezi nimi.³⁴

4.6.2. Vznik Organizace spojených národů

Počátkem března 1945 poslala vláda USA jménem čtyř velmocí (tj. společně s SSSR, Velkou Británií a Čínou) pozvánku na konferenci Spojených národů devětatřiceti zemím, které do té doby vstoupily do válečného stavu s Německem či Japonskem. Jejich počet se (spolu s velmocemi) do zahájení konference zvýšil na jednapadesát – čtrnáct z Evropy, dvaadvacet zemí z Ameriky, čtyři z Afriky, devět z Asie a dvě z Austrálie a Oceánie. Konferenci zahájil 25. dubna 1945 v San Francisku americký prezident Harry Truman a jejím hlavním úkolem se stalo vypracování základního dokumentu, Charty Organizace spojených národů.

Základem jednání se stala Deklarace Spojených národů z ledna 1942, závěry jednání konferencí v Dumbarton Oaks a na Jaltě.

³² PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J., Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995, s. 38

³³ LUŇÁK, P., Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997, s. 64

³⁴ BRANDES, D., Cesty k vyhnání: 1938-1945, plány a rozhodnutí o transferu Němců z Československa a z Polska, Praha, Prostor 2002, s. 268-272

Charta OSN byla podepsána zakládajícími členy 26. června 1945. První zasedání Valného shromáždění OSN se sešlo v lednu 1946. Sídlem světové organizace se stal New York.

Cíle, které si OSN kladla, odpovídaly zkušenostem, které tehdejší generace zakusily v první polovině 20. století. Na prvním místě stálo zachování míru a světové bezpečnosti, dále rozvoj mírové spolupráce mezi národy na základě rovnosti a práva na sebeurčení a řešení ekonomických, sociálních, humanitárních a kulturních problémů světa na základě mezinárodní spolupráce. Konkrétní nástroje k naplnění těchto cílů odrážely pak podobu dohod uzavřených mezi hlavními spojeneckými velmocemi během druhé světové války.

OSN však nebyla schopna plnit hlavní cíl své existence – totiž zajišťovat a udržovat bezpečnost svých členů. Právo veta stálých členů RB v podmínkách záhy propuknuvší studené války znamenalo prakticky ve všech případech narušení či ohrožení míru, že jedna ze stran bipolárního konfliktu mohla řešení zablokovat. Z důvodů zásadní neshody mezi SSSR a západními velmocemi nedošlo pak ani k ustavení ozbrojených sil OSN, jimž měla světová organizace podle Charty disponovat. Velmi záhy po druhé světové válce tudíž začaly roli garanta bezpečnosti nahrazovat regionální aliance.³⁵

4.6.3. Brettonwoodský systém

Pod tímto termínem se skrývá výsledek řady jednání Spojenců během druhé světové války, která probíhala s cílem ustavit v poválečném světě ekonomický řád.

Impulesem k těmto snahám nebyla ani tak samotná válka, jako spíše zkušenost světové hospodářské krize ve 30. letech, jejíž hloubka vedla k sociálním otřesům, které proměnily tvář řady zemí. Skutečnost, že bylo možné uvažovat o nastolení globálního systému v měnových a obchodních vztazích, byla dána koncentrací moci v rukou malého počtu států, existencí společných základních zájmů sdílených těmito státy a přítomností dominantní mocnosti – Spojených států – ochotné převzít vedoucí úlohu.

Konference v Bretton Woods v New Hampshire v USA, na níž se sešli zástupci 44 zemí, se konala v červenci 1944 s cílem vytvořit nový mezinárodní měnový řád.

³⁵ ROMANCOV, M., Evropské politické a ekonomické instituce, Praha, 2002

Nový řád měl být založen na hospodářském liberalismu, volném trhu a vysoké míře mezinárodních interakcí. Plán předložený konferenci v Bretton Woods byl společným dílem britských a amerických ekonomů. V podobě, v níž byl přijat, představoval první veřejně řízený mezinárodní měnový pořádek založený na systému pevných kursů účastnických měn vázaných na zlato s možností fluktuovat o 1% po stanovené parity. Otevřenost systému byla zaručena požadavkem volné směnitelnosti členských měn a dodržováním zásad volného obchodu. Nástroji usměrňování systému se staly Mezinárodní měnový fond (MMF) a Mezinárodní banka pro obnovu a rozvoj (Světová banka). MMF měl možnost v případě tlaku na některou z měn, resp. deficitu běžného účtu, poskytnout krátkodobý či střednědobý úvěr. Světová banka měla poskytnout dodatečný kapitál potřebný k rychlé poválečné obnově.

Plán předpokládal, že po počátečním přechodném období po skončení války systém obnoví a bude udržovat stabilitu v měnových vztazích. Toto očekávání se však těsně po válce nenaplnilo. Bylo to dáno zejména vyčerpáním zdrojů u evropských států a obrovským nárůstem jejich platebního deficitu. Hospodářské obtíže v západní Evropě hrozily vzrůstem sociálního – a politického – napětí, se všemi možnými riziky v době vznikající studené války. USA proto přistoupily k úpravě systému a k jeho pevnému vedení. Americký dolar se stal světovou rezervní měnou (britská libra si tuto roli podržela v tradičních oblastech svého vlivu – v bývalém impériu a na Středním východě) a stal se volně směnitelný za zlato v pevném kursu. Druhým nutným opatřením USA bylo obrácení finančních toků – proud dolarů musel přestat plynout do amerických federálních rezerv a musel naopak proudit do Evropy, kde jako chybějící kapitál mohl rozhýbat válkou zbědované ekonomiky a pomoci tak oživit plánovaný měnový systém.

Prvním velkým krokem tímto směrem bylo poskytnutí americké pomoci v rámci zákona o evropské hospodářské obnově, americké dolary proudily do Řecka a Turecka, které už nebyla schopna podporovat Velká Británie, vděčnou položkou byly výdaje na zbrojení v Evropě i Asii. Systém fungoval dobře. Západní Evropa i Japonsko se zotavily a jejich ekonomiky rostly. Americká ekonomika prosperovala i přes obrovský odliv dolarů díky zaručenému odbytu zboží i služeb. Na přelomu 50. a 60. let však přišly obtíže. Celý systém byl totiž založen na důvěře v americký dolar. V okamžiku, kdy množství dolarů držených

zahraničními subjekty podstatně přerostlo hodnotu federálních zlatých rezerv ve Fort Knox, byla důvěra nahlodána. Americká vláda zároveň zjistila, že není schopna kontrolovat rozsah svého rozpočtového deficitu.

Systém potřeboval doplnit zdroje (do MMF), aby se mohl vyrovnávat se stále častějšími výkyvy. Dodatečné prostředky poskytly tentokrát obnovené západoevropské ekonomiky, cenou za to však byl podíl na řízení celého systému. Šedesátá léta byla obdobím, kdy Spojené státy přestávaly být výlučným regulátorem světového měnového systému.

Život bretonwoodského měnového systému definitivně ukončil americký prezident Richard Nixon, když v srpnu 1971 prohlásil, že USA se nebudou nadále cítit vázány pravidly mezinárodního měnového pořádků. Zastavil volný nákup zlata za dolary, který v té době již téměř zcela vyplenil americké federální rezervy.

Po vyvázání amerického dolaru se celý systém zhroutil. Světové měny přešly z pevných kursů, které platily po celé poválečné období, na kursy plovoucí. MMF obnovil svou regulační funkci za pomoci umělé rezervní měny – zvláštních práv čerpání (SDR – special drawing rights), jejichž hodnota je stanovena na základě aktuálních kursů koše hlavních světových měn.³⁶

4.6.4. Všeobecná dohoda o clech a obchodu

Otázky poválečného uspořádání mezinárodně obchodních vztahů byly rovněž předmětem jednání bretonwoodské konference v roce 1944. Ačkoli existovala shoda, že rozvoj obchodu je nutnou podmínkou pro rozvoj národních ekonomik a realizace jejich reformy, kterou většina rozvinutých států po válce předpokládala, dohoda o konkrétních nástrojích byla daleko obtížnější než v oblasti měnových vztahů. Zejména představy USA a Británie jako států, jež byly architekty poválečného světového ekonomického uspořádání, o možné míře liberalizace mezinárodního obchodu se dost podstatně rozcházely. Spojené státy chtěly ukončit existenci preferenčního systému v Britském Commonwealthu/impériu. Británie však o ní byla ochotna uvažovat pouze v případě, že Spojené státy podstatně sníží svá tradičně vysoká cla. Jediným výsledkem britsko-amerických bilaterálních jednání během války byla společná výzva z roku 1945 ke svolání mezinárodní konference na toto

³⁶ MILWARD, Alan S., *The Reconstruction of Western Europe 1945-1951*, Berkeley, 1984, s.43-55

téma. Úkolu se ujala o rok později OSN, která uspořádala v roce 1947 konferenci v Ženevě. Jejím výsledkem bylo uzavření Všeobecné dohody o clech a obchodu (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT), která byla v době svého vzniku chápána jako soubor pravidel pro přechodnou dobu, nežli dojde k ustavení Mezinárodní obchodní organizace. Cílem GATT bylo rozšíření obchodu prostřednictvím snížení překážek obchodu, které mělo být dosaženo na základě zásad nediskriminace, mnohostrannosti a bezpodmínečné vzájemnosti při aplikaci principů doložky nejvyšších výhod.

K ustavení zamýšlené Mezinárodní obchodní organizace, jejíž statut byl v březnu 1948 v Havaně přijat šedesáti třemi státy, však nedošlo. Méně rozvinuté státy (Austrálie, Indie, Brazílie, Chile a další) si vynutily do statutu řadu zmírňujících ochranných ustanovení, která učinila smlouvu pro americký Kongres nepřijatelnou. Zůstala tedy pouze GATT, která vytvářela institucionální rámec pro multilaterální jednání o snižování cel a jeho rozšíření na základě reciprocity. K prvnímu znatelnějšímu snížení obchodních překážek došlo již u příležitosti uzavření GATT v roce 1948. Iniciativy navrhuující další liberalizaci obchodu v 50. letech přinesly vcelku minimální výsledky. Teprve ustavení Evropského hospodářského společenství v roce 1958, či spíše počátek zavádění společného vnějšího celního tarifu počátkem 60. let, vyvolal potřebu úpravy vzájemných obchodních vztahů, zejm. mezi USA a EHS. Tzv. Dillonovo kolo v letech 1960-1962, zejména však pak Kennedyho kolo jednání GATT ukončené v roce 1967, přinesly zásadnější posun v liberalizaci vzájemného obchodu (snížení celních tarifů v průměru o 35%).

Brettonwoodské instituce, stejně jako GATT zůstaly po celou dobu studené války až do roku 1989 nástroji regulace ekonomických vztahů států západního světa, východní blok v souladu se svou ideologií i záměry svého hegemona – SSSR – zůstal mimo tyto instituce a spoléhal na dirigismus centrálního plánování jak na národní úrovni, tak ve vzájemných mezinárodních ekonomických vztazích.³⁷

4.7. Sovětský svaz světovou velmocí

Po skončení druhé světové války si Sovětský svaz začal vytvářet kondominium států ve střední a východní Evropě, které byly pod jeho přímým vlivem. Tato skupina zemí, která

³⁷ CAMERON, R., Stručné ekonomické dějiny, Victoria Publishing, a.s., Praha 1996, s. 427-428

se brzy stala známou jako „sovětský blok“, nepochybně posílila jeho postavení ve světě, dala mu nové příležitosti a možnosti, ale současně se pro něho stala zdrojem problémů a napětí.

V první fázi Stalin tyto státy pevně připoutal k Moskvě tak, aby zde vzniklo nárazníkové pásmo spřátelených zemí s promoskevskými vládami. Tento blok států měl znemožnit či alespoň znesnadnit případný útok proti Sovětskému svazu. Na počátku tohoto prvního období nebylo ještě nezbytně nutné, aby se tyto země staly hned komunistickými, „přátelství“ vůči Sovětskému svazu a silné místní komunistické strany zastoupené v koaličních vládách měly být dostatečnou bezpečnostní zárukou. Teprve na sklonku tohoto období a v kontextu počínající studené války, čili v letech 1946-1947, Stalin usoudil, že „bezpečnější“ z hlediska zájmů Sovětského svazu bude úplná kontrola těchto zemí, tedy převzetí moci místními komunisty poslušnými příkazů z Moskvy.

Stalin si nepochybně uvědomoval svou situaci: válku sice vyhrál, avšak země z ní vyšla vyčerpaná. Uvědomoval si i to, že ve srovnání se Spojenými státy nemá Sovětský svaz v případném konfliktu naději na vítězství. Navíc se již delší dobu, i když neúspěšně, pokoušel od USA získat hospodářskou a finanční pomoc. Soustředil se proto na prosazení své kontroly nad těmi státy, které již k sobě připoutal, přičemž v řadě otázek zaujal tvrdý, nekompromisní postoj, který měl ukázat, že i Sovětský svaz je připraven hájit své zájmy.

Sovětizace měla přinést naprosté přizpůsobení politických, ekonomických, sociálních a kulturních struktur, institucí i hodnot sovětským vzorům a normám, a to bez jakýchkoliv ohledů na národní tradice a zájmy jednotlivých zemí.

Mezinárodní vztahy po druhé světové válce přešly poměrně velmi rychle od válečné spolupráce k ostrému soupeření velmocí, ve studenou válku. Frekvence a intenzita sporů mezi bývalými spojenci narůstala již v průběhu roku 1945, i když ani předchozí období nebylo zdaleka idylické. Od roku 1946 se vztahy prudce zhoršovaly a v roce 1947 již scénu definitivně ovládla studená válka. V prvních letech se pozornost soustřeďovala na problémy střední a jihovýchodní Evropy, a především na německý problém. Zde však postoje mocností záhy vykrytalizovaly a studená válka se posléze globalizovala. Její těžiště se pak přeneslo na asijský kontinent, který na přelomu 40. a 50. let prožíval

dramatický vývoj. Vznikl zde komunistický čínský stát, v Koreji vypukla válka a válečný konflikt probíhal také v Indočíně.³⁸

5. Počátky studené války

5.1. *Názory na příčiny vzniku studené války*

Studená válka je termín, který se vžil pro označení konfliktního charakteru vztahů mezi dvěma supervelmocemi, případně později mezi dvěma bloky, které kolem nich vznikly. Její projevy tvoří důležitou součást světových dějin celého poválečného období. O důvodech jejího vzniku probíhala v době jejího trvání živá diskuse, jež dosud nemá jednoznačné vyústění. Stanoviska lze shrnout v zásadě do tří přístupů.

První přístup tvrdí, že důvodem vzniku studené války byl expanzivní charakter politiky Sovětského svazu za druhé světové války i po ní. Pokud by Spojené státy dříve a důrazněji zasáhly s cílem bránit těmto ambicím, Stalin by možná mohl být udržen v původních mezích, stejně jako se smířil s meziválečnou situací. Protože však mu ze strany západních mocností zpočátku nebyly kladeny žádné překážky a byla mu ponechána volná ruka, jeho expanzivní choutky ještě vzrostly. Z toho důvodu později, po válce, bylo třeba daleko silnějších argumentů či nástrojů, aby bylo další sovětské expanzi zabráněno.

Druhé stanovisko naopak považuje za expanzionistickou mocnost Spojené státy. Ty si např. monopolizovaly okupaci Japonska, vyloučily SSSR z vlivu na vývoj v Itálii a velmi brzy rezignovaly na spolupráci v Německu. Přestože si osobovaly právo jednat samostatně ve své sféře vlivu, nepřiznávaly stejné právo Sovětskému svazu. Z toho důvodu pak chápaly jako expanzionistické chování takové sovětské kroky, které měly za cíl pouze zajistit bezpečnost Sovětského svazu. USA se rovněž snažily prosazovat ve východní Evropě i jinde v souladu se svou univerzalistickou ideologií ekonomický a sociální systém, který byl neslučitelný se zajištěním sovětské bezpečnosti.

Třetí názor soudí, že studená válka byla logickým vyústěním situace, kdy po skončení druhé světové války zůstaly pouze dvě velmoci první třídy. Oba tyto státy byly navíc silně ideologicky vymezené, aktivní a výbojné. Byly proto přirozeně vtaženy do mocenského

³⁸ VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., Vývoj vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, Praha 2000, s. 60-64

vakua, které vzniklo porážkou Německa a Japonska, vyčerpáním většiny evropských zemí a oslabením britského impéria.

Každá z těchto interpretací má zpravidla své politické pozadí, případně i důsledky. První dvě teorie se pak od třetí liší tím, že se soustřeďují na chování jedné či druhé velmoci a reakce jejího protějšku, hledají kauzální vztahy mezi jednotlivými kroky zahraniční politiky obou velmocí, případně jejich chování odvozují z charakteru politického režimu té které velmoci. Třetí přístup klade důraz na prioritu povahy mezinárodního systému, který vytváří základní rámec pro chování svých součástí.

První interpretace považující SSSR za expanzionistickou velmoc, která musí být ve svých výbojích zadržena, byla oficiální doktrínou NATO a zůstala prakticky nezpochybnována až do 60. let. Bývá označována termínem tradicionalistická. Například Churchill a Eden se ve svých pamětech pokoušeli dokázat, že sovětské nebezpečí včas předvídali, ale byli od účinných kroků odvráceni Rooseveltovou naivitou a obecnou americkou nezkušeností v otázkách mezinárodní politiky. Příležitosti byly proto promarněny a pozdější náklady tak vzrostly. Ke změně pak došlo až s nástupem Trumanovy administrativy.

Důvody vzniku této teorie lze hledat především v obavách z možnosti vzniku nového světového konfliktu. Tak jako byla vina za rozpoutání druhé světové války jednoznačně přiřknuta poraženému Německu a Japonsku, byl v situaci vznikající studené války rovněž hledán viník nepříznivého vývoje.

Poslední teorie, vychází ze studia povahy mezinárodního systému a chování jeho subjektů v závislosti na jeho struktuře. V dnešní době zastánci tohoto přístupu většinou prezentují názor, že za samotný počátek studené války nelze vinit žádnou z velmocí, neboť vznik určité formy konfliktu mezi velmocemi byl nevyhnutelný. Tato interpretace se často objevuje zároveň s názorem, že Evropa je samostatná entita v mezinárodních vztazích, která má své vlastní zájmy, jež jsou odlišné od zájmů vnějších supervelmocí.³⁹

³⁹ PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J., Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995, s. 55-56

5.2. Počátky studené války

V centru sovětské pozornosti byla Evropa a v ní nabývala stále větší důležitosti německá otázka. Ta se také vedle sovětské politiky ve východní Evropě stala jedním z nejdůležitějších zdrojů narůstajícího napětí mezi Sovětským svazem a jeho válečnými spojenci. Ze sovětského hlediska bylo prioritním úkolem zabránit případné obnově ekonomické a vojenské síly Německa.

Ekonomická a sociální situace zdevastovaného Německa byla tak katastrofální, že možnost „vytěžit“ z něho reparace byla minimální. Tato snaha by naopak mohla snadno vést k jeho úplnému zhroucení se všemi sociálními důsledky, které by museli řešit anglo-američtí spojenci. Ostatně právě rychle se zhoršující ekonomická a sociální situace v britské okupační zóně, především akutní nedostatek potravin a hrozící hladomor, nutily britskou vládu, aby naléhala na spojení americké a britské okupační zóny ve větší celek, v Bizónii.

Začínající střety v otázce čerpání německých reparací se časově shodovaly s dalším konfliktem, který silně ovlivnil politiku Spojených států a výrazně přispěl k rozvoji studené války. Jednalo se o Írán. Vzhledem k tomu, že Írán (tehdejší Persie) prováděl na počátku války silně proněmeckou politiku, byl 26. srpna 1941 obsazen na jihu britskými, na severu sovětskými vojsky. Podle dohody z roku 1942 se měla vojska obou mocností stáhnout ze země do 6 měsíců po skončení války, tj. nejpozději do počátku března 1946. Britská armáda se stáhla, sovětská však nikoliv. Sovětský svaz se opět pokusil využít výhodné situace a začal podporovat levicově orientovaný separatismus v íránském Ázerbájdžánu a íránské Kurdy a současně požadoval na ústřední vládě udělení koncesí na těžbu ropy v severním Íránu.

Washington reagoval ostře. Přiměl íránskou vládu, aby problém předala k projednání v Radě bezpečnosti OSN a americký ministr zahraničí James Byrnes Sovětský svaz veřejně odsoudil. Američané rovněž protestovali proti sovětsko-íránským dohodám, jimž Sovětský svaz dostal zmíněné koncese a některé další výhody výměnou za stažení sovětských vojsk ze země do počátku května 1946. Íránský parlament nakonec uvedené dohody neschválil, ale postup Moskvy v oblasti vyvolal obavy americké administrativy ze sovětské expanze na jih, směrem k ropou oplývající oblasti Perského zálivu. Krize měla ale i další důsledky.

Ukázalo se, že pokud Moskva narazí na soustavný a silný odpor, nebude riskovat konfrontaci a ustoupí.

V době, kdy byla íránská krize v plném proudu a kdy americká politika vůči Sovětskému svazu procházela změnami, přispěl sám Stalin k dokončení tohoto procesu a ke zhoršení vzájemných vztahů. Ve velkém projevu před volbami do Nejvyššího sovětu 9. února 1946 nejen že nevyslovil svoji podporu poválečné spolupráci tří válečných Spojenců, nýbrž naopak spekuloval o možnostech další světové války.

Vzájemné protesty a obviňování pak jen zvyšovaly nedůvěru a vedly k další eskalaci napětí, jehož výsledkem bylo vypuknutí studené války.

Definitivní ukončení etapy nejasností přinesl však až rok 1947. Nejdramatičtější změnou bylo rozhodnutí Trumanovy administrativy převzít od Velké Británie náklady na vojenskou a ekonomickou pomoc řecké královské vládě v občanské válce s komunistickými povstalci. Pod hrozbou hospodářského zhroucení byla Attleeho vláda 21. února 1947 nucena sdělit Spojeným státům, že již nemůže podporovat Řecko a že mu pomoc zastaví k 31. březnu téhož roku. Washington měl jediné schůdné východisko, totiž převzít britské závazky. Prezident Truman a státní podtajemník Dean Acheson si ale byli vědomi toho, že Kongres nebude příliš ochotný uvolnit značné finanční prostředky na pomoc Řecku a Turecku, které bylo stále pod sovětským psychologickým tlakem. Truman i Acheson proto zdůraznili nebezpečí plynoucí z možnosti rozšíření komunistických režimů nejen na Blízkém východě, ale také v západní Evropě, kde tehdy ještě v Itálii a ve Francii byly komunistické strany zastoupeny ve vládách.

Příslušné poselství přednesl Truman v Kongresu 12. března 1947. Upozornil v něm na situaci Řecka a Turecka a na jejich strategický význam. Konstatoval, že Spojené státy nebudou moci „realizovat své cíle“, pokud nebudou schopny „podpořit svobodné národy, aby si uchovaly své svobodné instituce a svoji národní integritu proti agresivním hnutím, která se jim snaží vnutit totalitní režimy“. Vyslovil proto přesvědčení, že „musí být politikou Spojených států podporovat svobodné národy všude, kde se brání ozbrojeným menšinám nebo vnějšímu nátlaku, snažícím se o jejich podmanění“. Představa celosvětové komunistické hrozby ovlivnila Kongres, který v květnu 1947 program schválil. S masivní americkou podporou pak řecká královská vláda koncem 40. let porazila komunistické síly

v zemi. K porážce komunistů v Řecku paradoxně přispěla i jejich věrnost Sovětskému svazu. V sovětsko-jugoslávské roztržce se řečtí komunisté postavili na Stalinovu stranu, a Tito proto nechal uzavřít jugoslávské hranice, přes které dostávali podporu.

Řecká krize a změny sovětské politiky přiměly Spojené státy, aby obrátily svoji pozornost na válkou zničenou Evropu. Rozsah jejich problémů si uvědomily především za cesty nového ministra zahraničí George C. Marshalla po západní části kontinentu na jaře 1947. Evropské země trpěly kritickými ekonomickými problémy a všude působilo silné sociální napětí, vyvolané válkou. Situaci ještě vyostřila těžká zima 1946-1947, během které se západoevropské ekonomiky téměř zhroutily. Velká Británie se proto v této době vzdala všech tíživých závazků, kromě podpory Řecka také mandátu v Palestině, Britské Indie, dřívější perly impéria, a dalších kolonií, i když důvody pro zahájení procesu dekolonizace vyplývaly také z programu labouristické vlády.

Tehdy se také plně ukázalo, že v Evropě nezůstalo kromě SSSR žádné mocenské centrum a že tíživé sociálně ekonomické problémy radikalizovaly veřejnost západoevropských zemí do té míry, že hledala východisko z krize i v obratu ke komunismu a v podpoře Sovětského svazu. Washington dospěl k závěru, že je třeba zformulovat koncepci evropské politiky, která by již nebyla založena jen na vojenských opatřeních.

Zásadní krok učinil G. Marshall ve svém projevu na Harvardské univerzitě 5. června 1947, kde vyličil rozvrat evropských ekonomik a neschopnost měst dodávat venkovu průmyslové zboží výměnou za potraviny. Zdůraznil, že nedostatek potravin pak nutí vlády, aby je ze svých velmi omezených valutových prostředků kupovaly v cizině. Marshall podtrhl, že tento začarovaný kruh musí být s americkou pomocí prolomen, aby se tak zabránilo krizi, která by měla vážné důsledky i pro ekonomiku USA. Vyzval proto evropské státy, aby projednaly své finanční problémy a definovaly požadavky na výši americké pomoci, která by odstranila jejich pasivní obchodní bilanci a uvolnila zdroje pro obnovu, investice a rozvoj.

Pozvání se formálně týkalo také Sovětského svazu a východoevropských států, americké ministerstvo zahraničí bylo však přesvědčeno, že ho Moskva odmítne. Bylo totiž krajně nepravděpodobné, že by šetřivý Kongres, v atmosféře stále se prohlubujícího nepřátelství, schválil obrovské prostředky na obnovu sovětské ekonomiky. Marshall proto

preventivně upozornil, že žádná vláda, která by chtěla svými manévry zabránit obrodě ostatních, nemůže očekávat americkou pomoc. Současně prosadil další podmínku, že státy žádající o zapojení do plánu musely mj. zveřejnit detailní informace o svých národních hospodářstvích. To byl požadavek, o kterém se takřka jistě dalo předpokládat, že ho Moskva odmítne.

Sovětský svaz sice přijal pozvání na úvodní pařížskou konferenci, která měla nastínit požadavky evropských států na americkou pomoc, záhy ji však rozzlobený sovětský delegát Vjačeslav Molotov opustil. Rozhořčeně odmítl poskytnout Spojeným státům požadované údaje o ekonomice Sovětského svazu a ještě před odjezdem odsoudil plán jako vměšování do vnitřních záležitostí jiných zemí a snahu Spojených států dostat evropské země pod svoji kontrolu. Ty středoevropské země, které měly o plán zájem (ČSR a Polsko ale také Finsko), Moskva donutila k odmítnutí. Marshallův plán, schválený americkým Kongresem na jaře 1948, se tedy týkal jen západoevropských států. Podstatnou měrou přispěl k obnově jejich ekonomik a je některými autory považován dokonce za prapočátek pozdější západoevropské integrace.

S prohlubujícím se rozdělováním Evropy na dva tábory, které velmi zřetelně demonstrovaly reakce na Marshallův plán, Stalin urychloval plné přebírání moci komunistickými stranami ve východoevropských zemích. Současně kladl stále větší důraz na ideologickou „jednotu“ zemí sovětského bloku, uskutečňovanou prostřednictvím Informbyra, jehož založení bylo konkrétní odpovědí Moskvy na vyhlášení Marshallova plánu.

Další reakcí Moskvy na americké kroky byl pokus zvrátit vývoj v západní Evropě a znemožnit přijetí amerických projektů. Krátce po založení Informbyra dostaly komunistické strany v západní Evropě nové instrukce. Měly se pokusit svrhnout vlády ve svých zemích a zahájit akce proti přijetí Marshallova plánu. Scénář byl jednoduchý: Moskva nepochybně předpokládala, že se naskýtá jedna z posledních možností ke svržení stále ještě nepříliš stabilních západoevropských vlád, zvláště ve Francii a Itálii. Nové, komunisty ovládané vlády by se orientovaly přímo na Moskvu, což by znamenalo zásadní a dalekosáhlé změny v poválečném uspořádání Evropy. Jinou alternativou byla destabilizace vnitropolitické situace, která by oslabil států západní Evropy, a tím i pozice

USA. Ukázalo se však, že vlády těchto zemí byly, sice s vypětím všech sil a se silnou americkou podporou – v případě Itálie se dokonce uvažovalo o americké vojenské intervenci – schopny zvládnout vlnu bouří a stávek. Poněkud zoufalý pokus nakonec vyzněl pro Sovětský svaz kontraproduktivně. Orientaci a politiku západoevropských států nejen že nezměnil, ale zneprátelil mu široké vrstvy umírněného obyvatelstva, které dosud sympatizovalo s ním i místními komunistickými stranami. Většina lidí se postavila na obranu práva a pořádku a politika místních komunistických stran i Sovětského svazu utrpěla silnou ztrátu důvěryhodnosti a prestiže.⁴⁰

5.3. Trumanova doktrína

Přelom roku 1945-1946 byl obdobím, kdy došlo k prvním projevům přehodnocení dosavadní politiky jak v USA, tak v SSSR. Zatímco v případě Sovětského svazu lze zaznamenat změny spíše ve vnějších projevech nežli v podstatných rysech zahraniční politiky, před Spojenými státy stálo rozhodnutí, jakým způsobem reagovat na setrvalé pokusy SSSR o mocenskou expanzi. Přežívající iluze o možné spolupráci vycházející z válečného spolenectví zdánlivě bránila rozhodnému obratu americké politiky. Narůstající nespokojenost prezidenta Trumana s výsledky americké politiky vůči SSSR však byla předzvěstí změny.

V únoru 1946 před volbami do Nejvyššího sovětu přednesl Stalin v Moskvě projev signalizující zhoršení vztahů mezi bývalými spojenci. Byl především jednou velkou výzvou ke zvýšení pracovního úsilí sovětských občanů na velkém úkolu hospodářské obnovy země, jejíž podstatnou součástí však měla být výstavba zbrojního průmyslu. O válečném spolenectví hovořil Stalin v čase minulém a připomněl, že konflikt mezi kapitalismem a socialismem je nevyhnutelný. Hospodářská obnova země je třeba, aby byl SSSR na tento konflikt připraven.

Obsah Stalinova projevu vzbudil v USA značné znepokojení.

Z úst bývalého britského předsedy vlády Winstona Churchilla zazněla památná řeč o železné oponě.

⁴⁰ LITERA, B., Studená válka, (Mezinárodní vztahy (1945-1963)), Jinočany: H&H, 1993

„...Nikdo neví, co Sovětské Rusko a jeho mezinárodní komunistická organizace hodlají učinit v blízké budoucnosti, či jaké jsou meze – jsou-li vůbec jaké – jejich snahám o expanzi a získání dalších stoupenců ... Od Štětínu na Baltu k Terstu na Jaderském moři se snesla napříč kontinentem železná opona ... Nevěřím, že si Sovětské Rusko přeje válku. Co si přeje, jsou plody války a nekonečné rozpínání své moci a svého učení...“

Počátkem roku 1947 se prezident Truman odhodlal k prvnímu aktivnímu kroku novým směrem. Od konce války byla situace na Balkánském poloostrově neklidná. Britská vláda finančně pomáhala Řecku a Turecku, ale v únoru 1947 ministr zahraničí Ernest Bevin oznámil Spojeným státům, že Británie hospodářskou pomoc Řecku a Turecku končí.

Prezident Truman předstoupil 12. března 1947 před společné zasedání obou komor amerického Kongresu se žádostí o 400 miliónů dolarů na pomoc Řecku a Turecku. Žádost doprovodil zdůvodněním, kterému se dostalo označení Trumanova doktrína, doktrína zdržování komunismu a vycházela v mnohém z Achesonova exporé.

„Věřím, že musí být politikou Spojených států podporovat svobodné národy, které vzdorují pokusům o podrobení ze strany ozbrojených menšin, či jsou vystaveny vnějším tlakům. Věřím, že musíme pomoci svobodným národům, aby si samy vybraly svůj osud.

Věřím, že naše pomoc by měla mít podobu především ekonomické a finanční pomoci, jež je nezbytná pro hospodářskou stabilitu a řádný politický proces.“

Americký Kongres vyslyšel prezidentovu žádost a finance uvolnil. Význam Trumanovy doktríny jako přelomového bodu ve vývoji mezinárodních vztahů na cestě ke studené válce není třeba přeceňovat. Spojené státy se poskytnutím finanční pomoci řecké a turecké vládě ještě nezavazovaly k žádnému konkrétnímu kroku proti sovětské mocenské expanzi, ale skutečnost, že Kongres přijal argumentaci prezidenta Trumana, znamenala, že ve Spojených státech nabyly rozhodujícího vlivu politické síly přesvědčené, že USA se musí

ujmout vedoucí role ve „svobodném světě“, aby zabránily dalšímu rozšiřování komunistické moci.⁴¹

5.4. Německá otázka

Jedním z principů postupimských ujednání bylo, že Německo mělo být spravováno jako jednotný ekonomický celek. Tato zásada byla však jedním dechem zpochybněna kompromisní dohodou o reparacích, které měla každá z okupačních mocností čerpat z vlastní zóny.

Ostrý sovětský postoj v reparačních otázkách byl sice pochopitelný, narážel však na soustavný odpor Spojených států a Velké Británie.

Sovětská zóna byla zemědělsko-průmyslová s relativním dostatkem potravin. Sovětský svaz odtud zprvu demontoval a odvážel zařízení celých továren, později však odebíral reparace z produkce smíšených sovětsko-německých podniků. Naproti tomu byly z hlediska zásobování potravinami britská a americká zóna silně deficitními. Spojené státy a Velká Británie totiž dostaly nejlidnatější, nejprůmyslovější, ale také nejvíce zničená území. Jejich zásobování potravinami bylo zvláště pro Brity těžkým břemenem, o jehož odstranění usilovali minimálně od jara 1946. Současně se obávali, stejně jako Američané, že sovětské reparační požadavky povedou k oslabení průmyslu v jejich zónách a ztíží tak ekonomickou obnovu Německa, kterou stále více považovali za základ ekonomické obnovy celé západní Evropy.⁴²

Podle Francie to měla být právě ona, a nikoliv Německo, kdo měl sehrát hlavní úlohu v evropské hospodářské rekonstrukci. Modernizační strategie Francie, vyhlášená na jaře 1946 a pojmenovaná po jejím tvůrci Monnetův plán, vycházela z předpokladu, že Francie převezme po porážení Německu roli průmyslového pilíře Evropy.

Francouzský těžký průmysl byl však značně zaostalý. Nejvýkonnější ocelárna pocházela z roku 1906 a nacházela se v Lotrinsku, kde ji založili němečtí podnikatelé. Francouzští zástupci na spojeneckých jednáních proto usilovali o přednostní přístup

⁴¹ LUŇÁK, P., Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997, s. 67-79

^{42, 44} VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., Vývoj vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, Praha 2000, s. 73-79

k německému uhlí a omezení německého ocelářského průmyslu pod mezinárodní správou.⁴³

Situace se vyostřila, když 3. května 1946 nařídil velitel americké okupační zóny, generál Lucius Clay, jednostranné zastavení reparačních dodávek Sovětskému svazu z americké zóny. Sověti marně protestovali. Americký postup byl reakcí na neschopnost čtyř mocností dohodnout se na společných ekonomických principech a jednotné správě Německa, které předpokládaly již dohody z Postupimi. Bývalá koalice nebyla dokonce schopná se sjednotit ani na výši německé průmyslové výroby. Iniciativu v německé otázce postupně přebíraly Spojené státy, které v červenci 1946 navrhly možnost sjednocení okupačních zón s americkou.⁴⁴

Ekonomické sjednocení a hospodářské ozdravení Německa mělo být nadále prioritou americké politiky. Pokud cíle není možno dosáhnout hospodářským sjednocením všech okupačních zón, USA se zavázaly v Byrnesově projevu učinit „*vše ve své moci, aby zajistily alespoň maximálně proveditelné sjednocení.*“ Prakticky to znamenalo vyloučení zón, které se nepřipojí. Na americkou nabídku sjednotit okupační zóny vzápětí přistoupila britská vláda, která se tak díky značným domácím hospodářským potížím chtěla zbavit povinností spojených s okupací. Dne 2. prosince 1946 podepsali Byrnes a Bevin dohodu o sloučení okupačních zón Spojených států a Velké Británie v tzv. Bizónii. Sovětský svaz a Francie odmítly. Její vytvoření však znovu ukazovalo, jak výrazně se již mocnosti rozcházejí v pohledu na budoucnost Německa.

V této době se většina americké administrativy, včetně prezidenta Trumana, postupně připojila k argumentům ministerstva zahraničí o nutnosti zapojit německé hospodářství do služeb rekonstrukce evropského hospodářství jako celku. Období americké nepolitiky vůči Německu, a v určitém smyslu i vůči celé západní Evropě, na přelomu let 1946 – 1947 pomalu šlo ke svému konci.

Změny americké politiky vůči Německu vyjádřil ministr zahraničí James Byrnes 6. září 1946 ve stuttgartském projevu, který ukázal, že Německo přestávalo být pro Spojené státy poraženým nepřítelem a má se stát budoucím partnerem. Byrnes dal najevo, že americké

⁴³ LUŇÁK, P., Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997, s. 66

vojenské jednotky budou proti dřívějším očekáváním v Německu tak dlouho, dokud bude trvat okupační režim, a zdůraznil, že Spojené státy usilují o sjednocení země. Potvrdil však, že pokud by úsilí Spojených států v tomto směru nebylo úspěšné, podpoří obnovu ekonomiky země jen v západních okupačních zónách, kde také podle jeho slov měli Němci ve stále větším rozsahu přebírat řízení své země.

Ze sovětského hlediska se Byrnes současně dotkl dalšího, snad ještě citlivějšího místa, a to otázky hranic. Na Postupimské konferenci bylo rozhodnuto, že západní polská hranice povede po linii Odra – Lužická Nisa a přes Štětínské Pomořany západně od Štětína. Z formálního hlediska však měla být otázka německo-polských hranic definitivně zakotvena v mírové smlouvě s Německem. Západní mocnosti počítaly s tím, že povede po zmíněné linii, Byrnes však ve Stuttgartu přesto hrozil, že by Spojené státy mohly, vzhledem ke změněné situaci, požadovat přehodnocení polské západní hranice. Jeho postoj musel vyvolat v Sovětském svazu šok, protože v důsledcích zpochybňoval celé uspořádání dohodnuté na konferencích v Jaltě a Postupimi. Nové určení západní hranice Polska považovala Moskva za jeden z hlavních výsledků války. Jeho ohrožením by vznikl precedens, který by umožnil zpochybnit všechny nové hranice, a tudíž i sovětské válečné zisky.

Ze Stalinova hlediska byl dosavadní vývoj v Německu jasný. Sovětský svaz byl zastavením reparací, neschopností dohodnout se na správě Německa a rozhodnutím vytvořit Bizónii vytěsňen nejen z Porúří, o které projevoval velký zájem, ale z celé větší části země, která měla mimořádný ekonomický potenciál. Jednota Německa byla již fikcí a západní a sovětská zóna se rychle rozcházely. Marshallův plán ovšem znamenal, že západní zóny budou integrovány do západoevropské spolupráce a že dojde k obnově ekonomické síly Německa se všemi možnými důsledky. Sovětský svaz se proto pokusil uvedený vývoj zvrátit.⁴⁵

Až pražský komunistický převrat, zlá ekonomická situace a realita studené války definitivně změkčily francouzské stanovisko v německé otázce. Na jaře 1948 Paříž

⁴⁵ VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., Vývoj vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, Praha 2000, s. 73-79

přistoupila na postupný proces formování německého státu a souhlasila s připojením své okupační zóny k Bizónii, čímž vznikla tzv. Trizónie.⁴⁶

Současně bylo připravováno vytvoření německé federální vlády a mělo se sejít Ústavodárné shromáždění. Ekonomická obnova a zastavení inflace však nebyly možné bez měnové reformy. O ní jednala od počátku roku 1948 Spojenecká kontrolní komise pro Německo. Vzhledem k tomu, že se názory SSSR a západních mocností diametrálně lišily, sovětský delegát jednání opustil. Dne 30. března 1948 pak prohlásil generál Clay, že má připraven plán separátní měnové reformy. Následujícího dne reagovali Sověti zostřenou kontrolou spojeneckých vojenských vlaků, projíždějících jejich zónou do západních okupačních zón v Berlíně. Tehdy se ukázalo, že si západní mocnosti smluvně nezajistily přístup do Berlína pozemními cestami.

Na měnovou reformu v Trizónii a v západních okupačních zónách Berlína odpověděl Sovětský svaz 24. července 1948 totální pozemní blokádou Berlína, z níž tvořily výjimku jen tři letecké koridory do města, neboť Stalin nevěřil, že je možné město zásobovat letecky. Spojené státy a Velká Británie jich však využily k vytvoření leteckého mostu do západních sektorů Berlína, který trval do konce blokády v květnu 1949.

Blokáda Berlína byla zatím nejdramatičtější a nejostřejší sovětskou akcí po druhé světové válce. Moskva poprvé použila sílu, resp. hrozbu síly k tomu, aby prosadila změny ve sféře vlivu západních mocností, i když konkrétní cíle tohoto postupu nejsou příliš jasné. Maximálním cílem bylo zabránění vzniku separátního státu v západním Německu a obnovení čtyřstranné kontroly nad celým Německem, minimální izolace západních sektorů v Berlíně a případně snaha dostat je pod svůj vliv či kontrolu. Výkonnost anglo-amerického leteckého mostu však předčila neoptimističtější očekávání a díky němu se podařilo eliminovat riziko velkého střetu a zcela anulovat účinnost sovětské blokády. Sověti nemohli zastavit dodávky, aniž by se uchýlili k přímému použití síly, a k tomu se neodhodlali. V květnu 1949 proto Moskva souhlasila s ukončením blokády, aniž by čehokoliv dosáhla. Letecký most během blokády Berlína měl ohromný morální dopad. Západ fakticky a otevřeně přijal úlohu ochránce formujícího se západoněmeckého státu. Den po skončení blokády vyslovili vojenští velitelé Trizónie souhlas s novou

⁴⁶ LUŇÁK, P., Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997, s. 95

západoněmeckou ústavou a vzápětí se zrychlil proces formování německých státních orgánů. Byl zvolen parlament a prezident, ustavena vláda a 7. září 1949 byl formálně vyhlášen vznik nového státu – Spolkové republiky Německa (SRN) s kancléřem Konradem Adenauerem v čele. Sovětský svaz reagoval 7. října 1949 vytvořením druhého německého státu ve své okupační zóně – Německé demokratické republiky (NDR).

Blokáda Berlína se tak ukázala nejen jako bezvýsledná, ale z hlediska Sovětského svazu měla další, opět velmi kontraproduktivní důsledky. Na Západě, a v první řadě ve Spojených státech, vyvolala krajní znepokojení a podtrhla nutnost zajistit obranu západní Evropy. 17. března 1948 sice Velká Británie, Francie a státy Beneluxu podepsaly Bruselský pakt o vzájemné obraně, bylo však zřejmé, že bez silné politické a vojenské pomoci Spojených států si nemohou relativně slabé západoevropské země zajistit dostatečnou obranu. Trumanova administrativa sice plánovala kroky k posílení obrany západní Evropy, ty však narážely v USA na značný odpor zbytků izolacionistů. Začínající sovětská blokáda Berlína oslabila pozice odpůrců americké angažovanosti v Evropě a působila ve prospěch vojenského a politického angažování Spojených států v Evropě.⁴⁷

Komunistický převrat v Praze 25. února 1948 způsobil v celém západním světě otřes. „Jsme v přesně stejné situaci, v níž se Francie a Británie ocitly tváří v tvář Hitlerovi v letech 1938-1939,“ psal Truman své dceři Margaret. Válka by mohla „přijít naprosto neočekávaně“, domníval se generál Clay. „Tragická smrt Československé republiky vyvolala šok po celém civilizovaném světě,“ prohlásil 17. března 1948 Truman v Kongresu.⁴⁸

Senát Kongresu proto mohl 11. června 1948 přijmout Vandenbergovu rezoluci, která dávala vládě USA právo uzavírat spojenecké svazky s neamerickými státy. Rozhovory o vytvoření obranného společenství pro euroatlantickou oblast byly završeny 4. dubna 1949 podpisem Washingtonské smlouvy, kterou vznikla Severoatlantická aliance.

V několika měsících, které následovaly po ratifikaci Washingtonské smlouvy americkým Kongresem (25. července 1949), se staly dvě události, které výrazně ovlivnily tehdejší svět a současně globalizovaly studenou válku. Koncem srpna 1949 zjistili američtí

⁴⁷ VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., Vývoj vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, Praha 2000, s. 73-79

⁴⁸ LUŇÁK, P., Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997, s. 91

vědci v atmosféře stopy radioaktivního spadu, který byl odlišný od amerického. To znamenalo jediné: Sovětský svaz vyzkoušel svoji vlastní jadernou zbraň. Spojené státy tak ztratily jaderný monopol o mnoho let dříve, než původně předpokládaly. Vlastnictví ničivých zbraní oběma velmocemi (a později k nim přibyly ještě další – Velká Británie, Francie a Čína) velmi podstatně ovlivnilo jejich vojensko-politickou strategii, i když si Spojené státy až do přelomu 60. a 70. let udržovaly kvantitativní a kvalitativní náskok.

Zvláště silný šok však způsobila ve Spojených státech porážka Čankajškova nacionalistického režimu místními komunisty ve třetí čínské občanské válce. Vyhlášení nového státu, Čínské lidové republiky (ČLR) 1. října 1949, alarmujícím způsobem podtrhovalo další postup komunismu.⁴⁹

6. Hospodářská obnova Evropy do roku 1947

6.1. Problémy poválečné obnovy

Sovětský svaz utrpěl za války zcela mimořádné ztráty ve všech směrech.

Ekonomická obnova země si žádala obrovských nákladů i úsilí sovětských občanů. Jednou z možností bylo využít počáteční ochoty USA poskytnout ekonomickou pomoc. Po ukončení dodávek v rámci zákona o půjčce a pronájmu v srpnu 1945 plynuly ještě dalších 18 měsíců do SSSR humanitární dodávky v rámci UNRRA. Zároveň byla i možnost ucházet se o americkou půjčku, ale obavy před případnými politickými podmínkami převážily. Sovětské vedení zvolilo cestu odčerpávání ekonomických zdrojů všude tam, kde mu to mocenské postavení SSSR dovoľovalo, především ve své okupační zóně v Německu (cca 10 mld. dolarů), reparačními platbami a vynucenými ekonomickými privilegii v zemích východní Evropy a konečně i rozsáhlými demontážemi v Mandžusku během okupace země Rudou armádou.⁵⁰

⁴⁹ VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., Vývoj vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, Praha 2000, s. 73-79, s. 88-94

⁵⁰ PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J., Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995, s. 57

Ekonomika byla řízena z Moskvy a plně zůstalo zachováno její centrální plánování a kontrola. Centrální plánování nemohlo zdaleka postihnout všechny aspekty a souvislosti, a proto ztrácelo na účinnosti.

Okamžitě po válce se pozornost soustředila na přechod od válečné k mírové ekonomice a na nejnutnější obnovu země. Po demobilizaci se vracely milióny vojáků (celkem se jednalo o 8,5miliónu mužů). Avšak řada těch, kteří získali za války v armádě nějaké technické dovednosti, šla pracovat do měst, do průmyslu, i když pocházeli původně z venkova. Dál se tak prohluboval akutní nedostatek pracovních sil, hlavně mužů, na venkově, který se stal velkým ekonomickým i sociálním problémem.

Gosplan dostal příkaz k vypracování pětiletého plánu na léta 1946-1950. Základní směrnice byla jednoduchá: do roku 1950 překonat úroveň výroby z roku 1940. Obnova byla ovšem ovlivněna zastavením amerických dodávek poskytovaných v rámci zákona o půjčce a pronájmu (lend-lease), což bylo jedním z důvodů, proč SSSR trval tak ostře na okamžitém splácení reparací poraženými nepřátelskými státy. Trval na tom bez většího ohledu na to, zda v nich byly u moci přátelské, či dokonce komunistické režimy, a bez ohledu na znepokojení západních spojenců. Finsko, Maďarsko, Bulharsko, Rumunsko, Itálie a zvláště Německo měly dodávat své výrobky Sovětskému svazu. Z Německa, polského Štětína a z Mandžuska odváželi Sověti v první etapě dokonce kompletní vybavení celých továren. Teprve později zakládala sovětská vláda tzv. společné podniky, jejich produkci v rámci reparací odebírala.

Stejně jako ve 30. letech položil Stalin hlavní důraz na těžký průmysl, který měl mimo jiné demonstrovat sílu Sovětského svazu. Proto bylo v letech 1945-1950 plných 87,9% investic směřováno do průmyslu „výroby výrobních prostředků“ a jen 12,1% do lehkého a potravinářského průmyslu. Opravy a stavby nových průmyslových objektů měly přednost před stavbou obytných domů. V případě zničených měst byla prioritně obnovována historická a velká správní města.

Rychlost obnovy byla až překvapivá. Doněcká uhelná pánev, v níž Němci zaplavili doly a zničili povrchové zařízení, překonala již v roce 1950 předválečnou úroveň těžby černého uhlí. Současně rostla výroba na Urale, na západní Sibiři a ve Střední Asii. Zdejší průmyslovou základnu tvořily zejména továrny postavené za války. V důsledku toho byl

plán v dané sféře, tedy ve výrobě výrobních prostředků, železa, oceli a elektrické energie podstatně překonán.

Poměrně rychle postupovala obnova i spotřebního průmyslu, který však vycházel z nízkého základu a vyžadoval i relativně malé investice. Výroba základních komodit, textilu a obuvi, však ještě v roce 1950 nedosáhla úrovně roku 1940. Celkově, přes množství chyb a problémů, byly výsledky nepochybně imponující. V roce 1950 oficiálně rekonstrukce ekonomiky skončila. Podle zveřejněných údajů překonala průmyslová výroba v roce 1950 předválečnou úroveň o 73 %. Jinou otázkou byla technologická úroveň a kvalita výroby, avšak v době, kdy studená válka vrcholila, měl Sovětský svaz k dispozici větší průmyslovou základnu než v roce 1940.

Poněkud jiný obraz skýtalo zemědělství. Z vlastní podstaty zemědělské výroby vyplývá podstatně pomalejší rytmus obnovy a růstu. Obnovu silně brzdil nejen nedostatek pracovních sil a veškeré mechanizace, ale také tažné síly, koní a pohonných hmot. Ve válečných oblastech byly navíc i katastrofální bytové a životní podmínky. V roce 1946 činila plocha orné půdy jen 76 % její předválečné rozlohy.

Některé oblasti země postihl v letech 1946-1947 hladomor, při němž zahynul nejméně 1 milión osob. Zásoby potravin klesly na katastrofální úroveň, neboť Stalin nařídil z politických důvodů export obilí do ciziny.

Zemědělskou výrobu, ale také kontrolu nad kolchozy mělo posílit jejich slučování ve velké jednotky. Počet kolchozů se tak snížil z 250 000 na pouhých 125 000. Rychlou nápravu stavu v zemědělství mělo podpořit zavádění nejrůznějších nesmyslných systémů, které vycházely z pavědeckých představ T.Lysenka. „Jarovizace“ a podobné projekty však stav zemědělství jen dále zhoršovaly.

Bez ohledu na množství dekretů a usnesení k zemědělství byla jeho skutečná ekonomická a finanční situace kritická. Vláda na rolníky uvalovala stále nové a nové zátěže. Dekrety z let 1947 a 1950 bylo zrušeno přidělování osiva z centrálních zdrojů a jednotlivé kolchozy si musely vytvořit vlastní zásoby. V roce 1948 se dále zvýšila daňová zátěž kolchozů, ale výkupní ceny obilí, skotu i prasat byly ještě v roce 1952 pod úrovní roku 1940. Rovněž vzrostly ceny paliv či stavebních materiálů.

Zemědělství tak znovu, stejně jako ve 30. letech, spolufinancovalo obnovu a grandiózní rozmach průmyslu. Zdá se, že rolníci mohli přežít pouze díky mimořádně nízké životní úrovni a soukromým záhumenkům, které jim přinášely větší část jejich příjmů.

Dne 21. května 1947 bylo přijato rozhodnutí o kolektivizaci zemědělství v pobaltských republikách SSSR a vzápětí na všech „nových“ územích, tedy na západní Ukrajině, v západním Bělorusku a v Moldávii. Združstevňování zde trvalo tři roky a bylo opět doprovázeno známými jevy: násilím, deportacemi „kulaků“ či „neochotných“ rolníků. Z válečných ztrát se sovětské zemědělství vzpamatovalo až na počátku 50. let. Zůstalo však slabým článkem ekonomiky a zůstalo jím, bez ohledu na veškeré pokusy o zlepšení stavu, až do konce existence Sovětského svazu.

Život ve městech byl patrně poněkud snesitelnější než na venkově, avšak celkově byly poválečné životní podmínky v celém Sovětském svazu, a především na bývalých okupovaných územích nepředstavitelně tvrdé. Na konci války bylo v zemi na 25 miliónů lidí bez domova. Všechny základní potřeby byly na přiděl, přičemž jejich ceny v roce 1946 značně vzrostly. Ceny na velmi omezeném volném trhu, na kterém se prodávaly přebytky z kolchozů či záhumenků, byly však ještě podstatně vyšší. Situaci lidí dále zhoršilo rozhodnutí vlády zrušit výrazně dotovaný válečný cenový systém, který umožňoval kupovat potraviny za relativně přiměřené ceny. Vláda tak vložila na bedra obyvatelstva plnou tíhu nedostatečného zásobování. Cena 1kg černého chleba stoupla z 1 rublu na 3,4 rublu, 1kg cukru z 5,5 na 15 rublů atd. V důsledku toho byly reálné mzdy v roce 1947 jen asi na poloviční úrovni proti roku 1940.

Sovětské vedení mělo nepochybně dostatek odvahy a pevných nervů, ale také důvěru v bezpečnostní složky. Nabylo přesvědčení, že obyvatelstvo přijme téměř jakékoliv opatření. 14. prosince 1947 byla provedena měnová reforma a současně zrušen přidělový systém. Oficiálním záměrem vlády bylo vyřadit z trhu válečné inflační úspory, které se nashromáždily jednak z černého trhu, jednak u rolníků z prodeje na volném trhu. Všechny úspory uložené ve spořitelnách a bankách byly do výše 3 000 rublů vyměněny v poměru 1:1. Vyšší úspory pak v již nepříznivém poměru. V hotovosti byly peníze směněny v poměru 10:1, takže peníze uložené „v polštáři“ se radikálně znehodnotily. Současně na třetinu klesla hodnota státních válečných půjček a jejich úroková míra se snížila jen na 2 %

ročně. Stát tak na úkor životní úrovně většiny lidí výrazně snížil své zadlužení. Avšak tím, že zredukoval hodnotu peněz v oběhu zhruba na úroveň hodnoty zboží a služeb, které byly k dispozici, se také omezilo riziko inflace.

Na jaře 1948 proběhlo první kolo snižování cen potravin, které se pak opakovalo každoročně až do roku 1954. Díky tomu a v důsledku zvyšování platů dělníků je možné hovořit o postupném zvyšování životní úrovně městských obyvatel. Vycházelo se však z mimořádně nízké základny, a proto teprve v roce 1952 dosáhla reálná výše platů úroveň roku 1928 (!). Platově byli preferováni dělníci v těžkém průmyslu, kde mzdy rostly daleko rychleji než v jiných odvětvích.

Životní podmínky ve městech byly však po válce i v nezničených oblastech daleko horší než před ní. Moskva byla jako hlavní město ve všech ohledech preferována, a přesto zde v roce 1945 nefungovalo 90 % ústředního vytápění a okolo poloviny vodovodních instalací.

Ekonomika a sociální sféra byly ovšem postiženy dalším kolem zbrojení, které se rozvíjelo v souvislosti se studenou válkou a její globalizací.

V r.1952 byl na 19. sjezdu komunistické strany přijat nový pětiletý plán, který stanovoval další podstatný růst ekonomiky. Ekonomické a jiné problémy byly ovšem prohlášeny jen za chyby jednotlivých podniků a osob a podle toho se s nimi zacházelo. V totalitní diktatuře tomu ovšem jinak být nemohlo. Budování tzv. staveb komunismu, obrovských vodních elektráren, zavlažovacích systémů aj. bylo svěřeno ministerstvu vnitra, které mělo ve svých lágrech vždy dostatek pracovních sil.

K prvním, kteří se stali terčem Stalinovy xenofobie a obav z nákazy cizími rozkladnými vlivy, náleželi vojáci, zajatí příslušníci Rudé armády a civilisté posláni do Říše na nucené práce. Pokud přežili německé zacházení, byli po „osvobození“ vystaveni vyšetřování a teroru sovětských orgánů, neboť Stalin pohlížel na válečné zajatce jako na zrádce. Za rizikový faktor pro sovětský systém považoval režim i ty, kteří se jakýmkoliv způsobem dostali do styku s cizinci, či žili v cizí zemi.

Prakticky všichni důstojníci, kteří přežili zajetí (273 000 mužů), byli zařazeni do zvláštní kategorie vězňů a deportováni do vězeňských táborů „souostroví Gulag“, které vylíčil ve své stejnojmenné knize spisovatel Alexandr Solženicyn.

Pracovní tábory byly významným zdrojem levné otrocké pracovní síly a hrály důležitou funkci v sovětské ekonomice. Vězňové byli nasazováni na největších a nejtěžších stavbách, při těžbě dřeva, zlata apod. Jejich pracovní normy byly mimořádně vysoké a přiděly potravin a „privilegia“ závisely na jejich plnění. Gulag byl průběžně doplňován novými vězni, odsouzenými například za protisovětskou agitaci, kontrarevoluční činnost, či jako „sociálně nebezpečný element“, případně po válce i jako „obdivovatel americké demokracie“.⁵¹

6.2. Hospodářská situace evropských zemí po druhé světové válce

Konec války zastihl většinu evropských zemí ve stavu naprostého hospodářského vyčerpání, chaosu a nejistoty ohledně vývoje ekonomiky. Spojené státy předpokládaly vážné obtíže a učinily některé přípravné kroky k zabránění úplného hospodářského zhroucení evropských států. V roce 1943 byla zřízena UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Agency), jejímž úkolem bylo poskytnout okamžitou potravinovou a materiální pomoc, většinou z vlastních armádních přebytků. Svůj úkol v tomto smyslu splnila a fungovala až do roku 1947. Kolapsu v mezinárodní dopravě a zásobování surovinami měly čelit další organizace založené z iniciativy USA – Evropská ústřední organizace pro vnitrozemskou dopravu, Evropská uhelná organizace a Mimořádný výbor pro Evropu. Tyto organizace se v roce 1947 spojily do Hospodářské komise pro Evropu OSN. Činnost zmíněných orgánů však v poválečných podmínkách nemohla vyřešit základní otázky hospodářských vztahů v Evropě, v nichž ústřední roli hrálo rozhodnutí o podmínkách hospodářského vývoje v Německu a formě jeho zapojení do ekonomických vztahů kontinentu. Toto rozhodnutí však vyžadovalo dohodu čtyř okupačních mocností, jež s postupujícím časem uplynulším od skončení války se zdálo být čím dál tím vzdálenější. Přitom samy evropské mocnosti – Velká Británie, Francie a Sovětský svaz – se potýkaly s obrovskými hospodářskými obtížemi.

Velká Británie stála na konci války před problémem připomínajícím kvadraturu kruhu. Aby byla schopna v průběhu války být platným spojencem koalice a přitom dostat svým

⁵¹ VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., Vývoj vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, Praha 2000, s. 88-94

globálním závazkům, které měla ve svém impériu, sáhla až na dno svých ekonomických možností. Ani to by bývalo nestačilo, nebýt amerických dodávek, které plynuly do Británie v rámci zákona o půjčce a pronájmu z roku 1941. Platnost zákona však byla americkým Kongresem ukončena v srpnu roku 1945. Labouristickou vládu, vzešlou z červnových voleb, čekala těžká rozhodnutí. Volební vítězství získala na základě svého programu zásadních reforem v hospodářské a sociální oblasti, programu žádajícího si velkého navýšení státního rozpočtu na pokrytí nákladů zestátnění řady odvětví britského průmyslu a na sociální výdaje v oblasti sociálního pojištění a zdravotnictví. Od tohoto programu vláda nemohla a ani nechtěla ustoupit. Jiná otázka byla, kde vzít zdroje na pokrytí zvýšených nákladů. Británie během války zcela vyčerpala své zlaté i dolarové rezervy, dosáhla obrovského deficitu své obchodní bilance, amortizovala své výrobní kapacity, prodala své zahraniční investice a ztratila velkou část svého obchodního loďstva. Pokud měla obnovit alespoň svá exportní odvětví, na jejichž výkonu byla tradičně závislá ekonomická situace země, potřebovala zahraniční pomoc v podobě půjček. Ty se podařilo zajistit během podzimu 1945 od USA a Kanady, spolu s dohodou o výši dluhu, který musela Británie splatit za pomoc poskytnutou v rámci zákona o půjčce a pronájmu. Podmínky americké půjčky však spojovaly výhody (doba splatnosti půjčky 50 let) s nevýhodami (závazek Británie převést libru šterlinků na statut volně směnitelné měny do roku 1948).

Ekonomická situace Francie byla ještě tíživější. Čtyři roky války, rozdělení země a její vysávání nacistickým Německem, následovány rozsáhlými bojovými operacemi v roce 1944 měly za následek naprosté vyčerpání. Hrubý domácí produkt poklesl na polovinu ve srovnání s hospodářsky velmi neúspěšným rokem 1938, země neměla žádné finanční rezervy, zahraniční obchod téměř přestal existovat, frank nebyl přijímán v mezinárodním platebním styku a jeho hodnota prudce klesala až do konce 40. let. Po skončení války v zemi nefungovaly komunikace, byla zničena velká část přístavů, mostů a železnic. Existence obnoveného státu a jeho mezinárodní postavení podporované zejména Británií byly zcela závislé na americké a britské hospodářské a politické pomoci.

Hospodářský život poraženého německého státu, jehož územím prošly v závěru války dvě fronty a který byl rozdělen do čtyř okupačních zón, se zpočátku soustřeďoval na jediný cíl: zajistit holou existenci obyvatelům rozbombardovaných měst a odříznutých oblastí.⁵²

6.3. UNRRA

Ještě za války se začalo uvažovat o tom, jak pomoci zemím válkou a nacistickou okupací těžce postiženým. Ještě v době, kdy německá a japonská vojska halasně oznamovala lidstvu svá pochybná vítězství, se západní spojenci dohodli na tom, že okamžitě poté, co utichnou zbraně a zazní poslední výstřel, poskytnou nezbytnou pomoc zemím vysátým a vydrancovaným nepřítelem a zpusťšeným válečnými operacemi. Nešlo jen o odvrácení hladu a nouze. To nebyl jediný úkol pomoci. Současně bylo rozhodnuto poskytnou strádajícím zemím prostředky pro oživení a obnovu hospodářského života. Tak se zrodila UNRRA.

Akce UNRRA má z pohledu potravinové a ošacovací pomoci i z hlediska poválečné obnovy a rekonstrukce všech základních úseků národního hospodářství své nezastupitelné místo. Bez této pomoci by byl plynulý přechod od válečné ekonomiky k mírovému hospodářství velmi pozvolný a pro obyvatelstvo strastiplný. Bohaté zásilky UNRRA napomáhaly k zajištění výživy obyvatelstva a přispívaly k obnově ekonomické a sociální struktury společnosti.

Obraz zkázy, který za sebou zanechávala německá armáda na bojištích, utvrdila Spojence v přesvědčení, že Evropa bude po skončení války potřebovat všestrannou pomoc. Proto již 24. září 1941 vznikl v Londýně Mezispojenecký výbor pro poválečnou první pomoc v Evropě. Vypracoval plán první pomoci postiženým evropským zemím.

Po vstupu USA do války se americký prezident F.D. Roosevelt začal velmi intenzívně zabývat myšlenkou rozsáhlé pomoci válkou a nacistickou okupací zpusťšeným zemím. Dospěl k přesvědčení, že USA jsou předurčeny a morálně zavázány tuto nezbytnou pomoc poskytnout. Válečné operace neprobíhaly na americkém území. Navíc USA disponovaly obrovským ekonomickým potenciálem, schopným vyrobit nesmírná kvanta průmyslového

⁵² MILWARD, Alan S., *The Reconstruction of Western Europe 1945-1951*, Berkeley, 1984, s.5-19

zboží a zemědělských výrobků. Prezident Roosevelt si byl vědom toho, že zdecimovaná Evropa bude bezprostředně po skončení války potřebovat velké množství spotřebního zboží, zejména pak potravin, aby mohla překonat zásobovací obtíže a aby doprava, průmysl a zemědělství nabyly opět na životaschopnosti a zotavily se z tragických důsledků válečných akcí. Proto se na jeho podnět v roce 1943 sešli v Bílém domě ve Washingtonu zástupci všech 44 členů Spojených národů, aby na místě prodiskutovali formu, rozsah a míru pomoci postiženým národům nejen v Evropě, ale také na Dálném východě. Jednání dospěla k úspěšnému závěru, na jehož konci bylo uzavření dohody o vzniku UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration.

Mezinárodní organizace UNRRA (Správa Spojených národů pro hospodářskou pomoc a obnovu) vznikla 9. listopadu 1943 v Atlantic City.⁵³

6.3.1. Poslání organizace UNRRA

Hlavním smyslem a posláním organizace UNRRA bylo poskytování první pomoci, a to těm osvobozeným územím, která pro citelné válečné ztráty v národním hospodářství, pro špatný zdravotní stav obyvatel a nedostatečné vyživovací podmínky nemohla obnovit chod národního hospodářství bez cizí pomoci.

UNRRA pomáhala členským státům Spojených národů v případech, kdy příslušná vláda požádala o naléhavou pomoc a hospodářská komise Rady Správy Spojených národů tuto žádost doporučila. Pomoc byla přiznána zemím, které byly válkou a nepřátelskou okupací hospodářsky velmi oslabeny a nemohly za dovážené zboží platit v cizích valutách. Těmto zemím poskytovala UNRRA veškerou pomoc zdarma. Výše podpory postiženým zemím nebyla vázána na stupeň devastace národní ekonomiky.

Rozsah poskytované pomoci tedy vycházel z požadavků zemí, které se o tuto pomoc ucházely, a to na základě výzvy UNRRA z července 1944.

Nabízená pomoc se týkala tzv. programu vyživovacího, zdravotnického, akce ošacovací, zemědělské obnovy a průmyslové rehabilitace. V konkrétní podobě dodávky UNRRA obsahovaly zboží všeho druhu – potraviny, textil, obuv, krmivo, suroviny na výrobu mýdla i mýdlo, lékařský i sanitární materiál, kompletní nemocniční zařízení,

⁵³ SOMMER, K., UNRRA a Československo, 1993, s. 7-9

chemikálie pro farmaceutický průmysl, různé druhy zemědělských potřeb (stroje, traktory, nářadí), ale také koně, dobytek, hnojivo, semena, prášky na hubení hmyzu atd. Dodávkami UNRRA pokrývala také část potřeby průmyslových surovin, jako byla vlna, bavlna, kovy, ale i stavební materiál, zařízení pro doly, pro veřejně prospěšné podniky, prostředky sloužící k obnově železniční a silniční dopravy, lokomotivy, včetně dodávek automobilů osobních i nákladních.

Pomoc UNRRA zasahovala i do oblasti sociální a zdravotní služby. Zde se především jednalo o rychlou a bezprostřední pomoc na zničených územích (nemocným, práce neschopným, lidem bez domova, sirotkům, ženám těhotným a ženám s malými dětmi)

O všestrannosti pomoci UNRRA svědčí i to, že poskytla pomocnou ruku válečným zajatcům (pokud nebyli repatriováni vojenskými úřady), politickým vězňům, dělníkům zavlčeným na nucené práce a dozírala mj. i na repatriace uprchlíků.

Výčet rozsahu pomoci jakou organizace UNRRA nabízela a poskytovala logicky nastoluje otázku, jaký byl zdroj finančních prostředků, který umožnil tak velkorysou a mnohostrannou pomoc.

Rezoluce č. 14 byla jednou z rezolucí UNRRA, která doporučila, aby každá členská země (vláda), jejíž území nebylo obsazeno nepřátelskými vojsky, pomohla příspěvkem, jež přibližně dosahoval výše 1% ročního národního důchodu dané země. V daném případě šlo o 31 přispívajících států.

Stav takto získaných finančních prostředků již k 31. březnu 1945 činil celkem 1 821 miliónů dolarů. Největší 73% podíl na výši konta UNRRA, měly USA, které přispěly 1 342 mil. dolarů, dále Anglie 320 mil. dolarů a Kanada částkou 69 mil. dolarů.

Vedle těchto tzv. operačních příspěvků posílily konto UNRRA všechny členské státy dotací na administrativní výdaje.⁵⁴

6.3.2. Statut UNRRA

Organizace UNRRA byla spravována Radou Správy Spojených národů pro okamžitou pomoc a první obnovu, v níž měl zastoupení každý ze 48 členských národů. Zasedání Rady se konalo z podnětu Ústředního výboru alespoň dvakrát ročně. Ústřední výbor se skládal ze

^{54, 55} SOMMER, K., UNRRA a Československo, 1993, s. 10-11

zástupce Číny, SSSR, Velké Británie a USA. Vedle Ústředního výboru měla UNRRA řadu výborů se speciálními úkoly. Oblastními výbory byl Evropský výbor a Výbor pro Dálný východ.

Hlavní ústředí Správy sídlilo ve Washingtonu, střediskem oblastní ústředny pro evropské státy se stal Londýn. Jeho předsedou byl ustanoven britský ministr výživy Llewellyn, prvním místopředsedou Sergejev ze Sovětského svazu. Úřední řečí byla angličtina.

Prvním generálním ředitelem UNRRA se stal americký senátor Herbert Lehman, jeho zástupcem Menčikov ze Sovětského svazu. Stálým předsedou Rady UNRRA byl zvolen Američan Dean Gooderham Acheson.

V zájmu pohotové pomoci evropským zemím, zpusťšeným válkou a okupací, byl zřízen Výbor Rady pro Evropu, skládající se ze všech členů Rady nebo jejich náhradníků, zastupujících členské vlády na evropských teritoriích. Výbor Rady pro Evropu tak nahradil Mezispojenecký výbor pro válečnou první pomoc v Evropě, ustavený v Londýně 24. září 1941. Veškerá jeho agenda byla dána k dispozici Výboru pro Evropu.

O rozsahu a způsobu provádění pomoci byla s jednotlivými státy uzavřena dohoda, čímž celá akce nabyla na právní platnosti.⁵⁵

6.3.3. UNRRA

UNRRA byla vytvořena a organizována pod patronací Spojených národů jako sdružení demokratických a svobodomylovných zemí, vzájemně spojených zásadami lidské solidarity, mírumilovnosti, vzájemné pomoci a hospodářské spolupráce. Národy, které pomoc UNRRA s povděkem přijaly, se řídily jediným závazkem, že zboží UNRRA bude rozděleno poctivě a spravedlivě tak, aby byly splněny cíle hospodářské obnovy a pomoci.

Nebyly to jen úhledné potravinové balíčky obsahující nezvyklé pokrmy, ale i traktory, lokomotivy, automobily, různé moderní stroje, mostní konstrukce, obilí, suroviny – zkrátka mnoho a mnoho věcí, které poválečné Evropě pomohly znovu nabrat dech a roztočit kola výroby. Pohotové dodávky UNRRA pomohly také zabránit šíření epidemií, jak to bývalo po vyčerpávajících válkách obvyklým jevem. UNRRA také nedopustila, aby lidé, zvláště děti trpěli hladem a nemocemi.

Prostřednictvím akce UNRRA se obyvatelstvo dostávalo do kontaktu s výrobky, dosud v technicky zaostalejším světě neznámými. Už obyčejný potravinový balíček (např. Breakfast ration type K) demonstroval technickou pokročilost amerického potravinářského průmyslu a nutil občany ke srovnání životního stylu a standardu ve vyspělých státech. Technika alespoň ve spotřební formě pronikala do našich domácností. Hospodyním usnadňovala přípravu jídel, šetřila jim čas. Výrobky z akce UNRRA byly nevtíravou, názornou osvětou v tom nejvlastnějším slova smyslu. Nejnáléhavěji snad prokazovaly dodávky UNRRA své technické přednosti v zemědělství, kde na ženě dosud ležela největší část rozmanitých a únavných zemědělských prací na polích, ve chlévech, ve stodolách a v kuchyni rolnických statků.

K tomu, aby UNRRA v celistvosti manifestovala všechny přednosti moderní techniky, neměla ani dostatek času, ani finančních prostředků. Není však pochyb o tom, že také v Československu odvrátila nebezpečí hladu, napomáhala k obnově československého průmyslu a zemědělství a měla nemalý podíl na rychlé rekonstrukci naší dopravní sítě. Obzvláště nutno ocenit přímou pomoc UNRRA při dodávkách surovin a výrobků, které Československo nemohlo nikde získat buď pro nedostatek konvertibilní měny nebo pro všeobecnou absenci těchto druhů zboží.

Československo náleželo k těm státům, k nimž se UNRRA chovala nejštedřeji. Ve výši finanční a materiální pomoci nás předstihlo je Řecko, Polsko, Jugoslávie, Itálie a Čína. Daleko za námi zůstala Ukrajina, Bělorusko, Rakousko, Finsko a Albánie.

Není sporu o tom, že se USA z největší části podílely na dodávkách zboží UNRRA do zemí nejvíce postižených válkou. Je zbytečné uvažovat o motivech, které je k tomu vedly. Rozhodující je výsledek. USA svými dodávkami zboží v rámci akce UNRRA pomohly zemím zdecimovaným válkou překonat zásobovací a výrobní obtíže v poválečných letech. Je jiná otázka, že se USA tímto způsobem zbavily neprodejného zboží na vlastním trhu (bot a textilií), stejně tak válečných zásob a přebytečného materiálu jako např. uniforem, nákladní aut atd. Dne 3. října 1944 podepsal prezident Roosevelt zákon o likvidaci přebytečného materiálu a tímto zákonem byl zřízen úřad pro prodej, tj. poskytnutí přebytečného materiálu zahraničním trhům. Za to nelze Američany odsuzovat. Počítali s tím, že za toto zboží nedostanou ve většině případů peníze ani jinou náhradu. Měli právo

přihlížet ke svým hospodářským zájmům. Ty byly v souladu s potřebami zemí nejvíce zpustošených válečnými operacemi.

Akce UNRRA a Marshallův plán představují dva důležité mezníky v prvních poválečných letech Československa. Zatímco pomoc organizace UNRRA Československu se v celém rozsahu realizovala a nesmírně kladně zapůsobila na rozvoj československého národního hospodářství v kritickém poválečném období, zřeknutí se Marshallova plánu na hrubý nátlak Stalina mělo vysloveně negativní dopad na československou ekonomiku.

Hospodářská pomoc kapitalistické ciziny nezapadala do ideologických schémat a mocenských ambicí československých komunistů. Narušovala jejich propagandistickou vizi, že vše prospěšné pochází z východu, od velkého kremelského vzoru. Byli si vědomi toho, že dodávky zboží UNRRA Československo nezbytně potřebuje, ale neradi tuto skutečnosti přiznávali.

Politicky a propagačně akce UNRRA působila v poválečné prosovětské euforii zcela obráceně a proti zájmům komunistů. V podvědomí československé veřejnosti byla příliš populární a „jednoznačně americká“. Proto komunističtí koryfejové zpochybňovali význam pomoci UNRRA, zatemňovali její ekonomický přínos pro československé národní hospodářství a vůbec zaujímal rezervované postoje k této důležité mezinárodní organizaci.

Význam organizace UNRRA nespočíval jen v pouhé materiální pomoci válkou silně zpustošeným zemím. UNRRA byla velkolepým dílem mezinárodní spolupráce a lidského porozumění a názorným dokladem o možnosti řešení mezinárodních problémů mírotvorným způsobem. Byla projektem mezinárodní solidarity a pomoci, jež do této doby neměla v dějinách lidstva obdoby.⁵⁶

⁵⁶ SOMMER, K., UNRRA a Československo, 1993, s. 101-104

7. Marshallův plán a rozdělení Evropy

7.1. Marshallův plán

Za situace zvyšujícího se napětí mezi bývalými spojenci se jedním z nejdůležitějších úkolů stalo urychlení hospodářské obnovy západoevropských států, jimž vážná ekonomická úskalí poválečné rekonstrukce bránila v politické stabilizaci a kde vysoké zastoupení komunistických stran v parlamentech – zejména ve Francii a v Itálii, kde byli komunisté členy vlád – zakládalo obavy z dramatického politického zvratu. Vztahy mezi Spojenými státy a Sovětským svazem se rychle zhoršovaly, zatímco tempo hospodářského růstu západoevropských zemí se zpomalovalo a jejich bezpečnost nebyla zajištěna žádnou obrannou strukturou. Americká administrativa se rozhodla ke kroku, který představoval konec nerozhodného postoje k otázce poválečného uspořádání Evropy. Spojené státy zároveň potřebovaly řešit otázku odbytu svého zboží, kterého rozechřtá americká ekonomika produkovala daleko více, nežli si rozvrácené evropské ekonomiky mohly dovolit nakupovat.

„... Je pravdou, že požadavky Evropy na dovoz potravin a ostatního zboží základní potřeby v příštích třech až čtyřech letech jsou daleko větší nežli její současné schopnosti za tyto dodávky platit a že se jí musí dostat podstatné dodatečné pomoci, jinak budou čelit velmi vážným ekonomickým, sociální a politickým problémům.

Záchrana spočívá v prolomení začarovaného kruhu a obnovení důvěry evropských národů v budoucnost hospodářství jejich zemí a Evropy jako celku. ...Spojené státy by měly učinit, co mohou, aby pomohly obnovit hospodářské zdraví světa, bez nějž nemůže být politické stability ani zajištěného míru. ...Iniciativa, domnívám se, musí přijít z Evropy. ...Role této země by měla spočívat v přátelské pomoci... Program by měl být společný, na němž by se shodla řada, pokud ne všechny, evropské národy.“

Nabídka americké hospodářské pomoci evropským státům byla přednesena státním tajemníkem Georgem Marshalllem na Harvardské univerzitě 5. června 1947.⁵⁷

⁵⁷ MILWARD, Alan S., The Reconstruction of Western Europe 1945-1951, Berkeley, 1984, s.56-62

V červenci 1947 se sešli zástupci Belgie, Dánska, Francie, Islandu, Irska, Itálie, Lucemburska, Nizozemí, Norska, Portugalska, Řecka, Švédsko, Švýcarska, Velké Británie a Turecka k diskusi o podmínkách Marshallova plánu. Jasně se ukázalo, že evropské vlády nejsou ochotny dát přednost celoevropské rekonstrukci před programy zaměřenými na ozdravení jednotlivých ekonomik. Evropané kromě toho požadovali od Spojených států na tehdejší dobu astronomickou částku 29 miliard dolarů. Washington však požadavek na rozšíření americké pomoci odmítl a naléhal, aby byla ustavena nadnárodní hospodářská instituce s právem vydávat direktivy evropským vládám. Nebudou-li evropské státy postupovat v intencích těchto cílů, varoval Washington Evropany, naděje na prosazení Marshallova plánu v USA by mohly být vážně ohroženy.

Přesto Spojené státy nakonec slevily z podmínek pro poskytnutí pomoci Evropě. Ostatně americké ústupky byly stěžejní otázkou volby, neboť neexistovaly alternativy. Hlavním cílem Marshallovy pomoci evropským zemím bylo posílit je proti případnému komunistickému nebezpečí. Užší evropská jednota by k tomu byla nepochybně prospěšná, nikoli však bezpodmínečně nutná. Na zářijové konferenci se za přítomnosti zástupců USA Evropané zavázali, že se soustředí na stlačení inflace, stanovení realistických směnných kursů a postupné snížení cel. Návrh na zřízení nadnárodní instituce, která by dohlížela na rekonstrukci Evropy, nahradil nezávazný slib vzájemné konzultace po zahájení Marshallova plánu.⁵⁸

Ministři zahraničí Británie a Francie Ernest Bevin a Georges Bidault pozvali koncem června do Paříže Molotova k jednáním o americké iniciativě. Po týdnu jednání Molotov americký plán počátkem července zavrhl jako nástroj rozdělení Evropy. Instrukci odmítnout účast na připravované konferenci zájemců o americkou pomoc tlumočila Moskva i těm zemím východní Evropy, které projevíly o plán zájem, zejm. Polsku a Jugoslávii. Rovněž československá vláda se pod tlakem sovětských výhrůžek k Marshallovu plánu nepřipojila. Tak byly s konečnou platností ukončeny jakékoli pochyby o tom, kde přesně dolehne železná opona k zemi.

Šestnáct států západní, severní a jižní Evropy však plán přijalo. Americká nabídka hospodářské pomoci směřovala k průlomům hned v několika směrech. Měla nejen zajistit

⁵⁸ LUŇÁK, P., Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997, s. 85-86

urychlenou obnovu hospodářství západoevropských zemí, ale také přimět evropské státy ke spolupráci při jejím rozdělení a realizaci, a donutit je, aby se co nejdříve smířily se skutečností, že Německo se znovu musí zapojit do normálních ekonomických vztahů.

Po přijetí zákona o evropské obnově, kterým americký Kongres schválil celkovou výši pomoci, mohla pak v dubnu 1948 vzniknout Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci (Organisation for European Economic Cooperation – OEEC), jejímž úkolem bylo zajistit vypracování konkrétních plánů rozdělení finančních prostředků a zajišťovat jejich realizaci. Byla to první evropská organizace, při jejímž vzniku a fungování mohly členské státy – ale i USA – poprvé v praxi ukázat, co si vlastně pod všeobecně přijímanou myšlenkou nutnosti evropské jednoty představují.

Marshallův plán měl zásadní význam i pro vývoj vztahů mezi Sovětským svazem a Západem. Stalin byl nucen definitivně opustit naději, že západní Evropa se díky ekonomické slabosti sama propadne do politických zmatků, které vyvolají socialistickou revoluci. Vzhledem k tomu, že bylo třeba očekávat politickou stabilizaci západní Evropy, rozhodla se Moskva konsolidovat své pozice ve vlastní sféře vlivu a těsněji k sobě připoutat země východní Evropy.⁵⁹

Od 3. dubna 1948, kdy Marshallův plán prošel Kongresem, do 30. června 1951, kdy byly zbylé fondy přiřčeny k rozpočtu určenému pro evropskou obranu, dosáhla celkové výše 12,97 miliard dolarů. Největší část zabraly dovoz surovin a polotovarů (3,43 miliard), potravin, krmiva a hnojiv (3,192 miliard), strojírenských výrobků a zařízení (1,853 miliard) a paliv (1,567 miliard). Část pomoci byla použita na podporu stability národních měn. Průmyslová produkce v Evropě vzrostla za stejnou dobu o 43 % nad předválečnou úroveň, zatímco zemědělská o 10 %.

I když fázi Marshallova plánu v americké zahraniční politice zanedlouho vystřídalo období, charakterizované Severoatlantickou aliancí, její výsledky byly patrné po další desetiletí. Evropská hospodářství se uzdravila nejen ze škod napáchaných druhou světovou válkou, ale definitivně také z hospodářské krize přelomu 20. a 30. let. Mohutně vzrostla

⁵⁹ MILWARD, Alan S., *The Reconstruction of Western Europe 1945-1951*, Berkeley, 1984, s.94-95

vnitroevropská obchodní výměna a po dalších dvacet let evropské ekonomiky zažívaly bezprecedentní růst, který skončil vlastně až v polovině 70. let.⁶⁰

7.2. OEEC (*Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci*)

Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci vznikla jako nástroj realizace programu evropské obnovy, americké hospodářské pomoci v rámci Marshallova plánu. Británie a Francie byly jejími hlavními architekty za patronizujícího dohledu USA. Spojené státy hned od počátku stanovily podmínky, které měly evropské státy splnit, aby mohly nárokovat americkou pomoc. Evropské státy se především musely mezi sebou dohodnout, jak velké množství prostředků budou celkově potřebovat a jak velký podíl dostanou jednotlivé země. Dále měly společně vypracovat program hospodářské obnovy a zavázat se, že po jeho realizaci se od roku 1952 stanou soběstačné. Nutnými nástroji k realizaci programu se mělo stát omezení překážek vzájemného obchodu a ustavení mezinárodní organizace koordinující uplatňování programu. Hned od počátku se vyskytly četné rozdíly v názorech na charakter takové organizace. Francie, která po rekonstrukci vlády z jara 1948 a odchodu komunistů z ní si výrazně vylepšila vztahy s USA, prosazovala koncept organizace s výraznými prvky nadnárodní struktury, v níž by byly omezeny pravomoci členských vlád. Toto stanovisko bylo dáno vlivem Jeana Monneta, jednoho z nejvýraznějších propagátorů myšlenky evropské jednoty, na tehdejšího francouzského ministra zahraničí Bidaulta.

K nevlivnějším v této době patřil Dean Acheson, který vystřídal počátkem roku 1949 George Marshalla ve funkci státního tajemníka. Monnetovi se podařilo přesvědčit Achesona i další své americké přátele o prospěšnosti myšlenky evropského sjednocení a nezanedbatelným způsobem tak ovlivnil americkou politiku vůči Evropě po následujících dvacet let.

V době konstituování OEEC se snažil prosadit myšlenku evropského volného trhu a federativního uspořádání organizace, kterou francouzská vláda v zásadě podpořila, ačkoli bylo patrné, že nemůže mít naději na všeobecné přijetí. S obdobným přístupem zahájila

⁶⁰ LUNÁK, P., Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997, s. 87-88

Francie jednání s Itálií o celní unii, ač ekonomické zájmy těchto dvou států pozitivní výsledek jednání v této době vylučovaly, což se také po dvou letech potvrdilo. Oponentem se tudíž stala Británie, která jednak odmítala myšlenku federativního uspořádání organizace, neboť nehodlala svou vládu vystavit riziku, že by musela přijmout rozhodnutí, které by nebylo v souladu s jejím názorem, jednak nechtěla svou zemi pevněji spojit s kontinentálními státy, k jejichž politickému systému i vládám se stavěla s jen obtížně skrývaným despektem. Vezmeme-li v úvahu politický vývoj Francie a Itálie – dvou největších členů OEEC – během války, složení jejich parlamentů, periodicitu střídání vlád v poválečném období, lze pro takový postoj nalézt určité pochopení.

Dalším důvodem pro zdrženlivý postoj Britů vůči návrhům na užší hospodářské spojení evropských států byla skutečnost, že Británie jako jediná členská země OEEC disponovala na základě brettonwoodských dohod rezervní měnou a nehodlala dát kontinentálním zemím volný přístup ke svým dolarovým rezervám. Výsledkem těchto rozporů bylo, že OEEC vznikla a fungovala jako klasická mezivládní organizace, v níž si každá z členských zemí vyhrazovala právo nesouhlasit s ostatními a nepodřídít se názoru většiny.

Spojené státy byly tímto vývojem do značné míry zklamány. Částečně pod vlivem optimismu, který kolem sebe Monnet stále šířil, částečně pod tlakem zhoršující se mezinárodní situace byly by rády viděly, aby myšlenka evropské jednoty a spolupráce konečně nabyla konkrétní podoby. Ostatně, neváhaly použít různých politických tlaků, aby přiměly evropské státy k užší spolupráci v otázkách liberalizace obchodu a vzájemných plateb. Jediným konkrétním výsledkem tohoto úsilí bylo ustavení Evropské platební unie (EPU) v roce 1950, instituce, která s určitými obtížemi zajišťovala vyrovnávání plateb mezi členskými státy za situace omezené směnitelnosti evropských měn. V té době také USA zanechaly všech nadějí, že by se OEEC mohla stát nástrojem evropské integrace.

EPU zanikla v roce 1958, kdy se hlavní evropské měny staly volně směnitelnými.

OEEC splnila svou úlohu v rámci programu hospodářské obnovy členských zemí. Jejich význam začal upadat ve druhé polovině 50. let, neboť po ukončení americké pomoci

ztratila vlastní agendu, nedokázala se stát platformou pro další postup integrace a její členové postupně vytvořili dvě rozdílná hospodářská uskupení (EHS a ESVO).⁶⁰

7.3. Evropská bezpečnost

Francie v letech 1947-1948 byla zemí zmítanou vážnými vnitřními problémy, která si nemohla činit naděje na výraznější úspěchy své zahraniční politiky. Vědomí vlastních problémů, ekonomické i vojenské slabosti vyostřilo pak pocit vnějšího ohrožení a přispělo k zásadnímu rozhodnutí, které lze charakterizovat slovy tehdejšího francouzského velvyslance v Londýně Massigliho: „*Francie... výslovně spojila přijetí všech doporučení týkajících se uspořádání Německa s uspokojivými opatřeními ohledně bezpečnosti...*“ – míněno, že Francie byla donucena rezignovat na své představy o uspořádání Německa výměnou za výhled bezpečnostních záruk ze strany USA.

Británie začala – s předchozím souhlasem Spojených států a odevzdaným souhlasem Francie – organizovat přípravy založení evropské organizace, která měla posílit evropskou bezpečnost a umožnit tak posunutí řešení naléhavých problémů směrem kupředu. V březnu 1948 byla založena organizace Bruselské smlouvy, která byla podepsána pěti západoevropskými státy. Sjednocení stanovisek evropských států, které byly nejvíce zainteresovány na řešení německé otázky (Francie, Británie, Belgie, Nizozemí a Lucembursko), bylo příslibem evropské jednoty, bez níž nebyly USA ochotny uvažovat o závazku obrany západní Evropy. Ve Smlouvě o hospodářské, sociální a kulturní spolupráci a kolektivní sebeobraně podepsané v Bruselu se pět států zavazovalo k prohloubení spolupráce ve všech oblastech, jež zmiňovala smlouva, a zejména k automatické vojenské pomoci v případě napadení některého ze signatářů.⁶¹

7.4. Vznik Severoatlantické aliance

Hospodářská stabilizace západní Evropy, zajištěná realizací Marshallova plánu a závazek vzájemné pomoci obsažený v Bruselské smlouvě, byly výraznými kroky k posílení bezpečnosti západní části kontinentu. V situaci, kdy sovětská vojska blokují

⁶⁰ MILWARD, Alan S., *The Reconstruction of Western Europe 1945-1951*, Berkeley, 1984, s.69-71, s.170-179

⁶¹ PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J., *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995*, s. 64-65

západní Berlín hrozila, že vojensky vystoupí proti bývalým západním spojencům, se všechna dosavadní opatření přirozeně jevila jako nedostatečná. Zkušenost dvou světových válek velela západní Evropě pokusit se o připoutání Spojených států k evropské bezpečnosti pevnějšími pouty, než byly dosavadní nezávazné deklarace. Potřebu silného spojence pro úkol zajištění bezpečnosti západní Evropy nejsilněji pociťovala Británie, a proto také britský ministr zahraničí Bevin inicioval na jaře 1948 přípravná jednání s USA, jichž se účastnila rovněž Kanada, která měla zájem o posílení vlastní bezpečnosti.

V červenci byla zahájena jednání mezi USA, Kanadou a státy Bruselské smlouvy o možnosti založení atlantické regionální organizace, na přelomu roku 1948-1949 pak byly projednávány jednotlivé aspekty budoucího atlantického spojení, zejména územní rozsah bezpečnostního závazku (zda bude zahrnuto i území Alžírsko, kterým dalším evropským státům bude ze strategických důvodů členství nabídnuto – Portugalsko, Švédsko, Norsko, Island apod.). Severoatlantická smlouva o kolektivní sebeobraně byla podepsána 4. dubna 1949 ve Washingtonu. Jejími původními signatáři se staly Belgie, Dánsko, Francie, Island, Itálie, Kanada, Lucembursko, Nizozemsko, Norsko, Portugalsko, USA a Velká Británie.

Hlavním smyslem bezpečnostního závazku obsaženého ve Washingtonské smlouvě bylo deklarovat politickou sounáležitost západních zemí a jejich odhodlání společně vzdorovat případnému ohrožení. Cesta k funkční vojenské organizaci byla však ještě poměrně daleká. Prvním vážným motivem pro její budování byl úspěšný sovětský výbuch jaderné nálože v srpnu 1949, dalšími pak události na Dálném východě, jež vyvrcholily vypuknutím korejské války v létě roku 1950.⁶²

7.5. Korejská válka

Koncem války, v rámci koordinace postupu spojeneckých armád, bylo dohodnuto, že Korejský poloostrov bude rozdělen podél 38. rovnoběžky pro účely přijetí kapitulace japonských jednotek. Pod kontrolou Spojených států zůstal lidnatější jih, Sovětský svaz kontroloval průmyslový sever země. Na moskevské konferenci Rady ministrů zahraničí

⁶² PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J., Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995, s. 65-66

v prosinci 1945 bylo rozhodnuto, že Korea má být svěřena do kompetence čtyř poručenských mocností (USA, SSSR, Británie a Čína) a praktické otázky její správy má kontrolovat společná sovětsko-americká komise.

Korejská válka byla důležitou etapou ve vývoji studené války. Ukázalo se, že velmocenské soupeření může lehce přerůst v otevřený konflikt. Zároveň se také ukázalo, že ani jedna z velmocí nemá zájem na přímém vzájemném střetnutí s ohledem na ničivost jaderných zbraní, jimiž obě strany disponovaly, i na ekonomickou náročnost takového konfliktu. Nástrojem studenoválečného soupeření se ve vyhrocených případech stal napříště již jen omezený válečný konflikt.⁶³

7.6. Rada Evropy

Užší spolupráce mezi evropskými státy v hospodářské oblasti a v bezpečnostních otázkách začínala postupně fungovat a s rostoucím napětím mezi USA a SSSR se stávala samozřejmou nutností.

Prvním silným impulsem byl projev Winstona Churchilla v září 1946 ve švýcarském Zurichu. Navázal na své předchozí iniciativy a vyzval k ustavení Spojených států evropských, jejichž jádrem mělo být francouzsko-německé partnerství, které by umožnilo obnovu duchovního významu těchto dvou evropských národů i obnovu Evropy jako celku. Výsledkem bylo založení Evropské unie federalistů, která svolala na srpen 1947 do Montreux svůj první kongres. Na něm pak byly předneseny návrhy na konkrétní aspekty budoucího evropského uspořádání, z nichž mnohé o řadu let později realizovala Evropská společenství – na společný trh uhlí a oceli, celní unii, společnou zemědělskou politiku, společné řešení výzkumu a využití atomové energie a hospodářskou a měnovou unii.

Rada Evropy se tak stala jediným hmatatelným výsledkem hnutí za evropskou jednotu, která vznikla na základě široce sdíleného pocitu nutnosti organizovat vztahy mezi evropskými státy na zcela novém základě. Vzhledem k nesouladu zájmů bývalých spojenců a vzniku studené války to však byl výsledek jen velmi hubený. Doménou nové organizace tak zůstala zejména oblast ochrany lidských práv a občanských svobod, které

⁶³ NÁLEVKA, V., Kapitoly z dějin studené války: 1 díl, 1997, s.52-68

byly kodifikovány v Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod, Rada Evropy ji přijala v roce 1950.⁶⁴

7.7. První projekty integrace

Vznik Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci a Severoatlantické aliance řešily dílčí otázky poválečného uspořádání Evropy za situace prudkého zhoršení v mezinárodních vztazích, ale neřešily základní problém postavení Německa v Evropě a institucionální záruky pro země pociťující obavy z možnosti obnovení německé agrese. Samotné ustavení Spolkové republiky Německo v září 1949 bylo prvním krokem, nadále však zbývalo řešit zejména otázku kontroly nad hospodářským vývojem země, zvláště jejího těžkého průmyslu, a postupného znovunabytí práv suverénního státu, který byl dosud okupován třemi spojeneckými armádami.

Těžký průmysl německého Porúří, zejména těžba černého uhlí a ocelářský průmysl, byl noční můrou představitelů francouzského ocelářství již po řadu desetiletí. Francouzský železářský a ocelářský průmysl byl totiž závislý na dovozu koksovatelného uhlí z Porúří. Druhou stranou téhož problému byla francouzská obava, že obrovská koncentrace i kapacita těžkého průmyslu v Porúří umožní Německu vyzbrojit se pro příští válku, tak jako se tomu stalo již třikrát během posledních pětasedmdesáti let. Otázkou bylo, jakým způsobem zajistit Francii podíl na vytěženém uhlí, aniž by byla závislá na německé vládě, jak tomu bylo po první světové válce, kdy byla povinnost Německa dodávat Francii koks vtělena do reparačních ujednání. Francie se tudíž po druhé světové válce snažila, aby Porúří zůstalo v každém případě mimo výhradní kontrolu německé vlády.

Pokusem vyřešit dvojí problém kontroly německého těžkého průmyslu a dostatečných dodávek do Francie bylo ustavení Mezinárodní správy Porúří v dubnu 1949, instituce, která měla zajistit, aby „...*zdroje Porúří nebyly v budoucnosti využity pro účely agrese, ale ...v zájmu míru...*“, a aby „..... *přístup k uhlí, koksu a oceli Porúří, jež byly v minulosti předmětem výlučné kontroly Německa byl v budoucnu na základě rovnosti umožněn zemím spolupracujícím na společném hospodářském prospěchu.*“

⁶⁴ PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J., Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995, s. 103-105

Signatáři dohody byly USA, Británie, Francie, Belgie, Nizozemí a Lucembursko, správa měla zejména určovat množství uhlí, koksu a oceli, které měla být použita pro německou spotřebu a množství, která měla být určena na vývoz. Ani Francie, ani pozdější spolková vláda však nebyly s takovým řešením spokojeny. Pro Francii byly pravomoci správy nedostatečné, Němci nelibě nesli, že byli zcela podřízeni rozhodování ostatních.⁶⁵

7.8. Sovětizace východní Evropy

Na podzim 1947 přistoupila Moskva k systémovému řešení kontroly nad formujícím se východním blokem. V září se konala v polské Sklarzské Porebě konference devíti komunistických stran (včetně francouzské a italské), kde Ždanov ve svém hlavním referátu otevřeně přiznal, že je konec se spoluprací bývalých válečných spojenců a že svět se rozdělil do dvou nepřátelských táborů, socialistického a imperialistického. Úkolem komunistických stran pak bylo zajistit úzkou spolupráci socialistických zemí, jejímu zprostředkování pak měl sloužit Informační výbor komunistických a dělnických stran (Informbyro, Kominforma), který byl na konferenci založen. Sovětský svaz tak získal převodovou páku pro svou kontrolu nad východoevropskými zeměmi, kde komunistické strany buď již získaly úplnou kontrolu, nebo byly vlivnou součástí vládní koalice – národní fronty. Francouzská a italská komunistická strana byly kritizovány, že se jim nepodařilo získat rozhodující moc (na jaře 1947 byli komunisté v obou zemích vytlačeni z vládních kabinetů), a dostaly úkol za každou cenu zabránit, aby se jejich země účastnily Marshallova plánu.

Sovětská skrytá i otevřená expanze v Evropě dosáhla svého zenitu v létě 1948, kdy byl její další postup zastaven. Na jedné straně k tomu došlo díky pevnému postoji Západu při berlínské krizi, na straně druhé zaznamenala Moskva porážku při tvrdém odmítnutí ekonomické a politické kurately Bělehradem. Oba tyto prvky vytvořily precedens do budoucna – pevný postoj vůči moskevským požadavkům se vyplácí a pokud jej Sovětský svaz chce skutečně zlomit, musí riskovat vojenskou agresi.

⁶⁵ PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J., Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995, s. 105-106

Sovětizace přetvořila východní Evropu ve východní blok, politicky homogenizované území, jehož poslušnost udržoval Sovětský svaz ve Stalinově době zejména atmosférou strachu. Časem přibýly i další metody kontroly. Od počátku roku 1949 nastoupila druhá fáze, spojená s proměnou sovětských diplomatických aktivit a návratem Stalina k osobnímu řízení zahraniční politiky. Výsledkem bylo ekonomické spojení satelitů s Moskvou po vytvoření Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Jejími zakladateli v lednu 1949 byly Sovětský svaz, Československo, Polsko, Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko. Během února 1949 přistoupila Albánie a v říjnu 1950 Německá demokratická republika. Prvotním impulsem k založení RVHP bylo získat nástroj pro koordinaci ekonomického embarga vůči Jugoslávii. Postupně však pro většinu členských zemí (a hlavně pak pro Československo) znamenal vznik ekonomického společenství komplexní restrukturalizaci průmyslu, likvidaci původních odbytišť a vzdání se jakékoli hospodářské autonomie. Systém RVHP byl založen na centrálním řízení státní ekonomiky, preferenci těžkého průmyslu, masové socializace malobýroby, kolektivizaci zemědělství a plné závislosti (zvláště surovinové) na SSSR. Vzhledem k otevřeným přípravám na válku počátkem 50. let se ve všech zemích RVHP prosadila militarizace ekonomiky a celého života společnosti.⁶⁶

⁶⁶ CAMERON, R., *Stručné ekonomické dějiny*, Victoria Publishing,a.s., Praha 1996, s. 438

8. Závěr

Válkou zničená Evropa měla všechny důvody pro to, aby se vážně zamyslela nad svým osudem a nad uspořádáním vztahů mezi státy, které by bylo schopné zabránit opakování konflage, jež ji zachvátila dvakrát během života jediné generace. Rozbombardovaná města, ochromená výroba, zničené komunikace, ale především milióny mrtvých, kteří našli svou smrt na frontách, v koncentračních táborech i v zázemí, další milióny raněných a zmrzačených lidí, kteří ztratili své rodiny, své domovy – to bylo děsivé memento nutící k přehodnocení pohledu na tradiční státy a jejich úlohu v organizaci společenského života i na jejich úlohu ve vztazích mezi národy.⁶⁷

Díky Marshallově plánu se evropská hospodářství uzdravila nejen ze škod napáchaných druhou světovou válkou, ale definitivně také z hospodářské krize přelomu 20. a 30. let. Výsledky Marshallova plánu byly patrné po další desetiletí.

Východní Evropa na nátlak SSSR výpomoc odmítla, byla pod dohledem Moskvy. Ekonomika v zemích východního bloku po válce stagnovala, nerozvíjela se, snížila se životní úroveň a to až do změn politických a změn ekonomického způsobu řízení.

Myšlenka evropské jednoty, jako nástroje umožňujícího mírové soužití národů obývajících Starý kontinent, nebyla nikterak nová, periodicky se objevovala v pracích politických myslitelů a řídčejí v úsilí politických činitelů již od nejstarších dob existence státních útvarů v Evropě. Po druhé světové válce se však poprvé zdálo, že tradiční struktura mezinárodních vztahů je do té míry zdiskreditována, že realizace myšlenky evropské jednoty by měla mít šanci. Během války již také vznikaly jednotlivé iniciativy – paralelně a zatím bez větší možnosti koordinace – navrhuující konkrétní formy celoevropské organizace, jejímž úkolem by bylo zejména udržet mírové a přátelské vztahy mezi národy a regulací ekonomických vztahů zajistit obyvatelům kontinentu důstojné životní podmínky.⁶⁸

^{67, 68} CAMERON, R., *Stručné ekonomické dějiny*, Victoria Publishing, a.s., Praha 1996, s. 447

9. Seznam literatury

PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J., Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995, institut pro středoevropskou kulturu 1997

LUŇÁK, P., Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997

SOMMER, K., UNRRA a Československo, 1993

VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M., Vývoj vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, Praha 2000

CAMERON, R., Stručné ekonomické dějiny, Victoria Publishing,a.s., Praha 1996

MILWARD, Alan S., The Reconstruction of Western Europe 1945-1951, Berkeley, 1984

MILWARD, A., War, Economy and Society, London 1977

NÁLEVKA, V., Kapitoly z dějin studené války: 1 díl, 1997

PANOCHA, George V., Jalta 1945, Praha 2002

CHURCHILL, Winston Leonard S., Druhá světová válka: 5 díl, Kruh se uzavírá, Praha Lidové noviny 1995

BRANDES, D., Exil v Londýně 1939-1943, Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem, Praha: Karolinum 2003

BRANDES, D., Cesty k vyhnání 1938-1945: plány a rozhodnutí o transferu Němců z Československa a z Polska, Praha, Prostor 2002

LITERA, B., Studená válka, (Mezinárodní vztahy (1945-1963), Jinočany: H&H, 1993

STEVENSON, J., Dějiny Evropy, od nejstarších civilizací do počátku třetího tisíciletí, Praha: Ottovo nakladatelství-Cesty, 2002

BRADLEY, John Francis N., Válka a mír po roce 1945, Dějiny vztahů mezi Sovětským svazem a Západem, Praha, 1994

JOHNSON, P., Dějiny 20. století, Praha, 1991

WANNER, J., George C. Marshall, tvůrce armád a aliancí, Praha, 1998

FAJKUSOVÁ, B., Vznik, cíle a činnost organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj, Praha, 2001

FIDLER, J., MAREŠ, P., Dějiny NATO, Praha, 1997

- MOREAU, Defarges P., Evropské instituce, Praha, Karolinum, 2002
- TEJCHMAN, M., Druhá světová válka: 1939-1945, Praha, Fortuna, 1991
- KUGAN, J., Druhá světová válka, Praha, 1996
- WEBER, H., Dějiny NDR, Praha: Lidové noviny, 2003
- HÝBNEROVÁ, S., Mezinárodní vztahy po roce 1945, Praha, Karolinum, 1997
- MOULIS, V., Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989, Ostrava, 1991
- MOULIS, V., Podivné spojení: k československo-sovětským politickým a hospodářským vztahům mezi dubnem 1945 a únorem 1948, Praha, Karolinum, 1996
- BŘACH, R., Československo a Evropa v polovině dvacátých let, Praha, Paseka, 1996
- BROD, T., Československo a Sovětský svaz 1939-1945, Moskva-objetí a pouto, Praha, Práce, 1992
- KAPLAN, K., Československo v poválečné Evropě, Praha, Karolinum, 2004
- WEGS, J. Robert, Evropa po roce 1945, Praha, Vyšehrad, 2002
- ROMANCOV, M., Evropské politické a ekonomické instituce, Praha, 2002
- CHARTA, Organizace spojených národů a Statut Mezinárodního soudního dvora, Světové dokumenty, Ostrava, 1993
- MASTNÝ, V., Studená válka a sovětský pocit nejistoty 1947-53, Praha 2001
- LUNDBERG, E., Instability and Economic Growth, Yale University, 1968
- ARNOLT, Hans-Joachim, West Germany, Politics of Non-Planning, New York, 1966
- SMITH, Eric Owen, The west German economy, Provident House, 1983
- DALTON, G., Economic Systems and Society, Capitalism, Communism and the Third World, USA, 1974
- MEIER, Richard L., Science and economic Development, New Patterns of Living, The Massachusetts Institute of Technology, 1966
- ROBINSON, Marshall A., MORTON, Herbert C., CALDERWOOD, James D., An Introduction To Economic Reasoning, New York, 1967
- ADAMS, W., Adam Smith goes to Moskow: a Dialogue on Radical Reform, New Jersey, Princenton University Press, 1993
- NELSON, J., Building partnerships, cooperation between the United Nations system and the private sector, New York, 2002
- NATO, The NATO handbook: 50th anniversary edition, Brussels, 1999
- SWEET, Alec S., The institutionalization of Europe, Oxford, 2001

10. Přílohy:

1. Dodávky některých artiklů zemím Britského společenství jako podíl celkové produkce USA (v procentech)

	1942	1943	1944	1945
letadla a náhradní díly	12,4	11,9	13,5	11,5
lodě a náhradní díly	5,5	11,8	6,7	5,4
munice	10,4	10	8,8	4,6
dopravní prostředky	9,8	26,7	29,4	12,1
potraviny	4,3	4,4	5,4	3,9
zemědělské produkty	4,3	5,6	4,4	5
strojírenské výrobky	2,6	5,7	7,1	4,2

Zdroj: MILWARD, A., War, Economy and Society, London 1977, s. 153

2. Rozdělení Marshallova plánu

Země	Částka (v milionech dolarů)	%
Velká Británie	3176	24,5
Francie	2706	20,9
Itálie	1474	11,4
Západní Německo	1389	10,7
Nizozemsko	1079	8,3
Řecko	694	5,4
Rakousko	677	5,2
Belgie-Lucembursko	556	4,3
Dánsko	271	2,1
Norsko	254	2
Turecko	221	1,7
Irsko	146	1,1
Švédsko	107	0,8
Portugalsko	50	0,4
Island	29	0,2

Zdroj: LUŇÁK, P., Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997, str.87

3. Výdaje na obranu některých západních zemí (v % HDP)

	1914	1949	1954	1955	1965	1969	1974	1977	1980	1984	1985-89
USA	5,1	12,7	11	8,3	9,6	6,6	6	5,6	6,4	6,2	
SRN	4,6	-	4,7	4,8	5	4,1	4,1	3,4	3,3	3,3	3
Francie	4,8	6,2	8,5	7,4	6,1	4,9	4,1	3,6	4	4,1	3,8
Velká Británie	3,4	7	9,9	9,2	6,6	5,8	5,8	5	5	5,5	3,2
Itálie	3,5	3,9	4,5	4,1	3,7	3	3	2,4	2,4	2,7	2,3

Zdroj: LUŇÁK, P., Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997, str.110

4. Ukazatel vzrůstu celkového západoevropského vývozu

	1938	1947	1948	1949	1950	1951
Belgie/Lucembursko	110	81	100	108	123	149
Dánsko	139	92	100	130	172	195
Francie	125	87	100	147	200	237
Západní Německo	481	38	100	188	435	622
Irsko	136	95	100	121	136	135
Itálie	124	67	100	113	140	175
Holandsko	156	69	100	151	204	242
Norsko	124	100	100	104	137	161
Švédsko	111	91	100	115	144	147
Švýcarsko	79	91	100	99	113	136
Velká Británie	73	79	100	110	127	129

Zdroj: MILWARD, Alan S., The Reconstruction of Western Europe 1945-1951, Berkeley, 1984, s. 257

5. Ukazatel zemědělské produkce v západní Evropě, 1946-1950 (1934/38 = 100)

	1946/7	1947/8	1948/9	1949/50	Podíl na celkovém objemu výroby v Evropě 1949/50 (%)
Belgie/Lucembursko	84	86	92	112	2.1
Dánsko	97	90	97	117	2.5
Francie	82	77	96	96	16.4
Západní Německo	69	64	77	84	8.6
Irsko	100	92	97	97	1.3
Itálie	85	89	97	102	11.1
Holandsko	87	88	104	117	3.1
Norsko	98	91	100	106	0.7
Portugalsko	99	109	95	101	1.6
Švédsko	104	100	109	109	2.3
Švýcarsko	107	101	110	99	1.4
Velká Británie	117	108	124	121	7.7

Zdroj: MILWARD, Alan S., The Reconstruction of Western Europe 1945-1951, Berkeley, 1984, s. 436

6. Ukazatel úrovně (hladiny) průmyslové produkce v Evropě (1938 =100)

	1946				1947		
	1. čtvrtletí	2. čtvrtletí	3. čtvrtletí	4. čtvrtletí	1. čtvrtletí	2. čtvrtletí	3. čtvrtletí
se zahrnutím							
Německa	68	74	76	83	78	85	86
bez							
Německa	80	87	88	98	93	100	99

Zdroj: MILWARD, Alan S., The Reconstruction of Western Europe 1945-1951, Berkeley, 1984, s. 8

7. Ukazatel průmyslové produkce v Západním Německu, 1947-51 (1936 =100)

	Bizónie	Francouzská okupační zóna
1947		
1. Čtvrtletí	34	39
2. Čtvrtletí	44	46
3. Čtvrtletí	46	48
4. Čtvrtletí	50	48
1948		
1. Čtvrtletí	54	50
2. Čtvrtletí	57	54
3. Čtvrtletí	65	61
4. Čtvrtletí	79	67
		Federace
1949		
1. Čtvrtletí		83
2. Čtvrtletí		87
3. Čtvrtletí		90
4. Čtvrtletí		100
1950		
1. Čtvrtletí		96
2. Čtvrtletí		107
3. Čtvrtletí		118
4. Čtvrtletí		134
1951		
1. Čtvrtletí		129
2. Čtvrtletí		137
3. Čtvrtletí		133
4. Čtvrtletí		146

Zdroj: MILWARD, Alan S., The Reconstruction of Western Europe 1945-1951, Berkeley, 1984, s. 356